

**Һанаа
зобоомо 16 н.
асуудал**

15 н.

**Этигэлэй
Хамбын
айладхалнууд**

1921 оной
декабриин
21-һээ гарана

Буряад Үнэн

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Бүтэдэ арадай сонин

2012 оной
ноябриин 8
Четверг

№ 44 (21892)
(807)

Намарай
һүүлшын сагаан
нохой харын 24
гарагай 5
www.burunen.ru

Россиин габьяата артистка Светлана БУНЕЕВАГАЙ ойн баярта

РОССИИН ЭРХИМ БАСАГАН БОЛОЖО ТОДОРОО

Республикын “Ульгэр” гэнэн хүүхэлдэйн театр 45 жэлэйнгээ ойн баяр тэмдэглээ һэн. 35 жэлэй туршада энэ театрай хуби заяагаа ниилүүлһэн артистка Светлана Бунеева болон. Мүнөө жэл Светлана Жамбалдоржиевна наһанайнгаа болон зохёохы ажалайнгаа ойн баяр тэмдэглэнэ.

ТҮРЭЛ НЮТАГҢАА ХОЛО

Буряад зоной ажабайдалда хомор, геолог мэргэжэлтэй абынгаа ажаллаһан Урда Ураалда Светлана мүндрэлһэн намтартай. Ашагта малтамалнуудые бэдэржэ, хада уулаар ажаллажа ябаһан гэртэхинтээ Светын балшар багахан болон эдирхэн наһаниинь Хойто Байгалай аймаг болон Магадан можодо үнгэрһэн. Түрэл Буряад нютагһаа холо үндыһэн басаганай жэнхэни һайхан буряад хэлэндээ, аянгата хүгжэм, буряад дуунда шүтэн дурлаһаниинь гайхалтай. Эндэ хадаа түрэлхидэйн үүргэ, нүлөө сэгнэшэгүй ехэ. Светын эжы Бальжинима Ринчинова хүгжэмэй училищиде һуража байгаад, геолог

Жамбалдоржо Бабуев гэжэ хүбүүндэ хадамда гараад, хүгжэмшэнэй харгыһаа ходорһон юм. Гэбэшье нютагаа ерэхэдээ, урданай арадай болон шэнэ дунуудые нототойнь үзэжэ, гэртээ абаашаад, басагадаа хургаһан ушарынь ехэ тунхатай байгаа. Буряад дуугаа дуулажа, сэдхэлээ хүдэлгэжэ, түрэл тоонто дайдаяа дурсажа, эльгэлэн гүниглажа, уяржа байхадаа, үхибүүдээ жэнхэни һайхан буряад хэлэндээ хургаа бшуу.

ХҮҮХЭЛДЭЙН ТЕАТРАЙ ТАТАСА ДИИЛЭЭ

Магаданда дунда хургуулиа дүүргээд, Улаан-Үдын хүгжэмэй училищиин хорой-дирижёрско таһагта һуража байтарнь, республикын хүүхэлдэйн театрта буряад бүлэг артистнарые абажа эхилхэдэнь, Светлана нэгэшье бодомжолгодо абтангүй ерээ бэлэй. Энэ ушар мэнэ һаяхан болоһон мэтэ тон элихэнээр тэрээндэ һанагдана.

- Хүүхэлдэйн театрта буряад бүлэг байгуулха зорилготой Буряадай бэлигтэй уран зохёолшон Цы-

рен-Базар Бадмаев «Тархай-улаан малгай» гэнэн зүжэг буряад хэлэн дээрэ бэшээд, журиин гэшүүн һуугаа бэлэй. Ехэл зохидоор намтай хөөрэлдөө һэн. “Нютаг нугашни хаанахиб” гэхэһээ эхилээд лэ, буряад хэлээ мэдэнгши гэжэ һонирхобо. “Табан хурганай тоолуур мэдэхэгши?” гэжэ һураба. Абамни хэлэндэ орожо эхилхэдэм, заажа үгэһэн байгаа. “Барбаадай, Батан туулай, Тоохон тобшо, Толи байса, Бишыхан Шэгшүүдэй” гээд тоолобоб. Буряад дуушые дуулабаб. Театрай ахамад найруулагша Владимир Ральчук мүн хажуудань байгаа һэн. Тиигэжэ буряад бүлэгэй артисткын тоодо ороо бэлэйб, гэжэ Светлана хөөрэнэ.

Зүүн Сибириин соёлой институтдай театрально-режиссёрско таһаг заочно түхэлөөр дүүргээ. Энэ үедэ артистын замда үнэн харгы зааһан багшанар тухай онсо хэлэлтэй. Нэрлэбэл, Содном Будажапов, Санжа Аранжуров, Намсалма Шагдарова, Дарима Халматова гэгшэд мүн.

(Үргэлжэлэлын 8-дахи нюурта).

Засагай дээдын зургаанда

ҮЙЛЭДБЭРИ ХҮГЖӨӨЛГЫН ХАРАА ШЭГЛЭЛ ЗҮБШЭН ХЭЛСЭГДЭБЭ

Буряад Республика доктор 2013-2017 болон 2025 он хүрэтэр бэлүүлэгдэх үйлэдбэрийн хүгжэлтын проект правительствын хараада табигдан зүбшэгдэбэ. Россиин Федерациин Президентын зарлигаар экономика хугжэлтэ эршэдүүлхэ, арад зоной олзо дээшэлүүлхэ, Россиин экономика үндэр хэмжээндэ гаргаха зорилгонуудыг хараада абан, шэнэлэн эмхидхэлгын ашаар тус концепци байгуулагдаба.

Буряад Республикын наймаанай болон үйлэдбэрийн министр Александр Гребенчиковэй тэмдэглэнээр, энэ концепци үндэр үйлэдбэрилгэтэй ажалай һурунуудыг байгуулхын тула бэлүүлэгдэхэ юм. Мүн тиихэдэ инвестицинуудыг оруулха, дээдын эрдэм хэрэглэлгын үйлэдбэри байгуулха болон элшэ хүсэнэй хэрэглэлгэ дээшэлүүлхэ гэнэн зорилгонууд табигдана.

- Энэ ажалай дүн удаан хүлээлгэхэгүй. Экономикын зэргэлээ һалбаринууд хүгжэхэ, бага ба дунда зэргын

эмхинүүд олошорхо, элдэб хэмжээнэй бюджетнэ эмхинүүдэй олзо дээшэлхэ, хамһабариин тухаламжа, наймаанай болон үйлэдбэрийн эд бараа үргэдхэхэ. Эдэ бүгэдэ ажаһуугшадай ажабайдалай шанар дээшэлүүлхэ, гэжэ А. Гребенчиков тэмдэглээ.

Буряадай Правительствын түрүүлэгшын экономика политика талаар орлогшо Александр Чепик:

- Үйлэдбэри дээшэлүүлгын ажалай һурунда дүрбэн хүнэй орондо нэгэ хүн ажаллаха аргатай болохо. Гэбэшье ажалшаднай үсөөрхэгүй. Үйлэдбэриг үргэдхэхэдэ, хүн наймаанай эд бараа худалдан абаха гү? Дэлгүүр байха гү? гэжэ асууба.

Экономикын эрдэмэй доктор Виктор Беломестнов энэ асуудалда иигэжэ харюусаа:

- Энэ талаар тон тодорхойгоор багсаамжалха аргагүй. Орёохон асуудал. Хүгжэнги гүрэнүүдэй дэлхэйн экономика өөрын үйлэдбэрийн эд бараагаар ажаһуугшадаа хүсэд ханганхай. Концепциин дурадхаһан хүгжэлтын үйлэдбэри дотоодын дэлгүүр хангаха болон гадаадын дэлгүүр һонирхуулха

арга бии. Юуб гэхэдэ, ой модо ашаглалга болон самолет үйлэдбэрилгэдэ анхарал татаха бшуу.

Тус концепциин проект зүбшэлгэдэ хабаадагша Буряадай эрдэмэй түбэй эрдэмтэн Геннадий Борисов концепциин хараада үйлэдбэрийн гаргашалагдаһан ношо ноохой дахин хэрэглэлгэ тухай асуудал табигданагүй гэжэ тэмдэглээ.

- Бидэ һаядаа ношо ноохойдо шэнгэхэмнай. Байгал шадар ношо суглуулагдаад, хайшаа хэгдэдэгын эли бэшэ. Ношо үйлэдбэрилдэг завод тухай хэлэгдэнэгүй. Мүн ой модо хамгаалгын асуудал баһал табигданагүй. Ой модоёо отолнобди, шатаанабди, харин тон хэды шэнээн ой модоной үлэһиень хэншые мэдэнэгүй. Элшэ хүсэнэй үйлэдбэриг нэгдүүлгын асуудалда баһал ойлгосогүй. Улаан-Үдын 2-дохи ТЭЦ экономика арьбадхалгын талмай боложо үгэмөөр ха юм, гэжэ эрдэмтэн тэмдэглээ.

- Газ үйлэдбэрилгэ тухай хэлэгдэнэгүй, гэжэ саашань үргэлжэлүүлбэ. - Хэрбээ һаяын 2-3 жэлэй туршада газай асуудал

шиидхээгүй һаа, үшөө 50 жэл соо газ манай эндэ харагдахагүй. Байгал шадарай бүхы котельнинуудыг нүүрһээр бэшэ, газаар түлигдэдэг болгобол, экологиин асуудал шийдхэгдэхэ бшуу.

Александр Чепик зүблөөнэй дүн согсолходоо, үшөө нэгэ гол шухала һалбари оруулагдаагүй гэжэ тэмдэглээ:

- Энэ хадаа социальна һалбари, олзын хэрэг эрхилэгшэдэй социальна талаар харюусалга тухай асуудал. Энэнь хадаа олзын хэрэг эрхилэгшэдэй болон гүрэнэй талаһаа суг хамтын ажаябуулга болоно. Хэрбээ хүүгэдэй сэсэригүүдыг бии болгоогүй һаа, үйлэдбэри хүсэд хүгжөөгдэхэгүй.

Концепциин проектдэ олон һанамжа, дурадхалнууд оруулагдаа. Саашадаа һалбаринуудай хараа болдонууд анхаралда абтан, республикын үйлэдбэрийн хараа түсэбүүдтэ оруулагдаха юм. Бүхыдөө үйлэдбэри хүгжөөлгын энэ онсо концепци 2-3 жэлэй туршада бүри тодорхой болгодохо түсэбтэй.

Цырегма САМПИЛОВА.

ТҮҮХЫН ХҮШӨӨ-ГЭРНҮҮД - СОЁЛОЙ ҺҮЛДЭ

Соёлой һүлдэ болохо байрануудыг хамгаалгын зүблөөнэй дүнгөөр Соёлой министрство түүхын хүшөө-гэрнүүдэй эзэдтэй ажал ябуулха юм. Илангаяа хотын түбэй дэлгүүр дээгүүрхи буузын газарнуудта анхарал табигдаха тухай министр Тимур Цыбиков мэдээсээ.

Хотын түүхэтэ түб газарта оршодог модон гэрнүүд тухай асуудал табигдаа гэжэ пресессайлаанда Тимур Гомбожапович тэмдэглэбэ. Буряад Республикын Толгойлогшын дэргэдэ үнгэргэгдэнэн тус зүблөөн дээрэ дурасхаалта түүхын байшангуудыг буруу хэрэглэжэ байһан эзэдтэй ажал ябуулха тухай хэлсэгдээ.

Улаан-Үдэ хотодо түүхэтэ дурасхаалай аяар 208 гэрнүүд тоологдоно. Тэдэнэй 98-ниинь зоной ажаһуудаг модон гэрнүүд- үмсын гү, али муниципальна эмхиин зөөри болгогдонхой.

- Смолиной гудамжаар тон олон түүхэтэ байранууд оршодог. Смолиной, Куйбышев-вай, Свердлов-вай, Банзаровай нэрэмжэтэ үйлсэнүүдһээ түбэй дэлгүүр хүрэтэр түүхын

дурасхаалай гэрнүүд тоологдоно. Харин Шмидтын гудамжада түүхэтэ гэрнүүд үгы, гэжэ министр тайлбарилба.

Хотын дэлгүүр тойроод, бууза шанадаг эдэнэй газарнууд хадаа тон шийдхэгдэхэ асуудалнууд болоно.

- Түүхэтэ дурасхаалай гэрнүүдыг түхэлгүй буузын гэрнүүд болгожорхёод байһан ушартай эбсэхээр бэшэ. Энэнтэй тэмсэхэ хэрэгтэй. Вячеслав Наговицын энэ асуудалыг эрид шийдхэхэ тухай онсо тэмдэглээ. Бидэ тэдэ газарнуудыг шалгажа, гуримшуулгын, эмхидхэлэй ажал ябуулжа байнабди, гэжэ Тимур Цыбиков мэдээсээ.

- Хуулиин ёһоор, хэрбээ түүхэтэ гэр байрануудыг хайн, зүб мүрөөр ашаглаагүй һаань, Соёлой министрство сүүдтэ мэдүүлгэ үгэжэ, үнэ сэнгыень тодруулаад, республикын бюджет руу оруулха, худалдан абаха эрхэтэй. Тэдэниие республикын һангай мүнгэн зөөрээр гү, али наймаанда табихада, үмсын хэрэг эрхилэгшэд хэлыбэн шэнэлэлгын ажал ябуулха уялга абажа, худалдан абаха аргатай.

Цырегма САМПИЛОВА.

УЛААН-ҮДЭДЭ «КАРТА МИРА» ГЭНЭН ПРОЕКТ БЭЛҮҮЛЭГДЭЖЭ ЭХИЛЭЭ

"Сагаан морин" гэнэн кинотеатрай байшан соо "Һайн хэрэгүүдэй карта", "Түрүүшын супергерой" болон "Сочи-2014" гэнэн гурбан проектануудтэй танилсуулга залуушуулай анхаралда табигдаа. Эндэ Зүүн Сибириин технологическа университетэй, Буряадай гүрэнэй университедэй оюутад, үхибүүдыг дистанционно аргаар хургадаг түб, "Корпус доброй воли" болон хэдэн олон залуушуулай эмхинүүд, ниитын хэрэг эрхилхэ дуратайшуул суглараа.

"ҺАЙН ХЭРЭГҮҮДЭЙ КАРТА"

"Карта мира" гэшэ онсо дугаартай пластика карта болон. Иимэ картатай хүн һайн үйлэ хэрэг бүтээгээд, саашань дамжуулха ёһотой юм. piramidadobra.ru гэнэн сайт соо энэ картын номер бүридхэлдэ абтаад, һүүлдэнь хаана, хэндэ ябанаб, ямар һайн хэрэгүүд бүтээгдээб гэжэ шалгаха болоно.

- Энэ хэрэгэй удха ойлгосотой. Хэн нэгэндэ туһа хүргөөд, энэ картаяа барюулхаш, тэрэ хүншни баһа хэндэшьеб һайн туһа хүргөөд, энэ карта саашань дамжуулха, тиигэжэ бээ бээдээ туһалха гэнэн зорилготой, гэжэ энэ проектын

координатор Ирина Молонова хөөрбэ. - Зааханшые хэрэг, хэнииеб даа эдээлүүлхэнээ эхилээд, үбшэнтэндэ туһалха болон бусадшые олон һайн һанаанай хэрэг эрхилэгдэхэ ёһотой.

Энэ проект Тывагай Адам Тикеев гэжэ залуу хүбүүн эхилээд, Россиин 50 регионуудта таранхай. Харин 2-3 нарын туршада уласхоорондын хэмжээнэй болошоо. Америкэ, Турци, Польша, Норвеги, Чехи гүрэнүүдтэ энэ проектые ехэтэ дэмжээ.

"ТҮРҮҮШЫН СУПЕРГЕРОЙ"

Залуушуулай политикин талаар хороной мэргэжэл-

тэн Баир Бадиев, энэ презентаци эмхидхэгшэдэй нэгэн, иигэжэ хөөрбэ:

- "Вконтакте" гэнэн социальна сахим соо виртуальна баатаршалга гаргаха хүниие бии болгохо зорилготойбди. Жэшээнь, бага үхибүүн үгы болошобо. Энээн тухай түргэн мэдээсэл тарааха хүн хэрэгтэй. Тэрэ супергерой хадаа энэ ажал хэхэ ёһотой.

«СОЧИ-2014» ГЭНЭН ГУРБАДАХИ ПРОЕКТ

АТЭС (Азиин-Номгон далайн экономика нэгэдэл) гэнэн хэмжээ ябуулгада хабаадаад ерэнэн республикын залуушуулыг Сочи хотодо 2014 ондо үнгэргэгдэхэ

Олимпиадын үедэ ажаллаха волонтернуудай ажал эрхилхэ талаар зүбшэн хэлсэлгэ дабаха, хари хэлэнүүдыг шудалхадань хургаха зорилго табина.

- Буряад ороной олон залуушуулыг тэндэ хабаадуулха болон Буряад оронийг түлөөлхэдөө, бээ ганса һайн талаһаа харуулжа хураха ёһотойбди, гэжэ Баир Бадиев тэмдэглээ.

Эдэ гурбан проектанууд хадаа манай залуушуулыг нитэ ажаябуулгада эдэбхитэй хабаадуулхаһаа гадна ажабайдалдаа өөрынгөө һуури олоходонь туһа болоно ха юм.

Цырегма САМПИЛОВА.

Юнэн нарын дүнгүүд

СИБИРИЙН ФЕДЕРАЛЬНА ОКРУГОЙ РЕГИОНУУДАЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКА БАЙДАЛ

(2012 оной январь-сентябрь)

Сибирийн федеральна округой (СФО) бүхы регионуудта шахуу, Буряад Республика, Тыва болон Кемеровскэ областьһоо гадна, промышленна үйлэдбэрийн ургалта энэ хугасаада үзэгдөө. Эгээн ехэ ургалта Эрхүүгэй (15,5 процент), Новосибирскын (8,5 процент) областьнуудта туйлагдаа.

СФО-гой бүхы түхэлэй ажахынуудта 962,9 мянган тонно мяхан (2011 оной энэл хугасаагай 105,8 процент болоно), 4542,8 мянган тонно хүн (99,2 процент), 4,7 млрд. үндэгэн (104,1 процент) үйлэдбэрилэгдэбэ. Хүн бүхэндэ хүртэсын талаар эгээн ехэ мяхан Алтайн хизаарта (87,4 кг), Омскын (78,3 кг), Томскын (74,1 кг) областьнуудта үйлэдбэрилэгдэн байна. Буряад Республикада хүн бүхэндэ 20,9 кг, Забайкалийн хизаарта – 23,8 кг, Эрхүүдэ – 28,6 кг мяхан үйлэдбэрилэгдөө. Нү үйлэдбэрийн талаар Алтайн хизаар (484,5 кг), Алтай Республика (362,2 кг), Омско область (340, 4 кг) эрхимлэбэ. Буряад Республикада – 182,9 кг, Забайкалийн хизаарта – 246,5 кг, Эрхүүдэ 153,7 кг хүн үйлэдбэрилэгдөө.

Үндэгэ үйлэдбэрилгын халбарид Новосибирскэ (372 штүүг), Омско (312 шт.) областьнууд, Алтайн хиза-

ар (340 шт.) түрүүлэ. Буряад орой ажаһуугша бүхэндэ 54 үндэгэн, Забайкалийн хизаарихидта – 47, Эрхүүгэй областиин ажаһуугша хүн бүхэндэ 292 үндэгэн хүртэхэ юм.

СФО-гой найман региондо барилгын ажалнууд эршэтэй ябуулагдаа. Буряад орондо барилгын хэмжээн 0,8 процент нэмээ. Байрын гэрнүүд ашаглалгада олоор тушаагдаа гэбэл, Томско областьдо (15,8 процент нэмээ), Алтай Республикада (10,3 процент). Буряад орондо 6,9 процент нэмээд, бүхыдөө 196,6 мянган дүрбэлжэн метр болоно.

Рознично наймаанай эрьесэ эгээн ехээр Красноярска хизаарта – 14,9 процент, Алтайн хизаарта – 12,4 процент, Хакасида – 13,4 процент, Омско областьдо 10,1 процент ургаа. Буряад Республикада энэ хэмжээн 81,8 млрд. түхэриг (106,9 процент) болоно. Архи болон пивын наймаан (нэгэ хүндэ хүртэсын хэмжээн) СФО-гой дэбисхэртэ 6,7 л хүрэнэ. Алтай Республикада 5,6 л, Хакасида 7,5 л хүн бүхэндэ хүрэдэг наа, Буряад орондо – 6,1 л, Эрхүүдэ – 6,7 л, Забайкалийн хизаарта 7,0 л архиин зүйл хэрэглэгдэнэ.

Түлбэритэ хангалтануудай хэмжээн Новосибирскэ областьдо 112,6 процент, Алтай Республикада – 110,0 процент, мүн бусад регионуудташы

ургаа.

Эгээн бага хэмжээнэй инфляци Забайкалийн хизаарта (103,9 процент), эгээн ехэнь – Красноярскда (105,8 процент) үзэгдэбэ. Буряад Республикада инфляциин хэмжээн 105 процент, тэрэ тоодо эдээ хоолой зүйлүүдтэ – 105,6 процент, эд бараанда 103,6 процент хүрэнэ байна.

СФО-гой хүн зоной 53 процент гэхэ гү, али 10,2 млн. хүн ажалгүй. Тыва Республикада ажалгүйшүүл 23,2 - процент, Алтайда - 10,8 процент, Забайкалийн хизаарта - 10,7 процент, Буряад орондо 7,0 процент болоно. Ажалаар хангалгын албанай бүридхэлөөр Буряад Республикын 6,4 мянган эрхэтэн ажалгүй гээд тоологдоно.

Тыва Республикада ехэ шахардуу байдал тогтонхой: 100 ажалай нуурида 594 ажалгүй хүн тоологдоно гээд Бурятстат мэдээсэнэ.

Дунда зэргын нарын салин СФО-до 22901 түхэриг болоо. Эгээн ехэ салин Красноярска хизаарта – 27604 түхэриг наа, Алтайн хизаарта 15231 түхэриг болохо юм. Буряад Республикада дунда зэргын салин 21633 түхэригтэ хүрэнэ.

Салин хүлһэ түлэхэ талаар үри шэри 2012 оной октябрийн 1-нэй байдалаар СФО-гой ажалшан бүхэнэй тоогоор 23911 түхэриг болобо. Эгээн ехэ

үри шэри Томско областьдо (68693 түх.), Буряад Республикада (53594 түх.), Забайкалийн хизаарта (34071 түх.), Новосибирскэ областьдо (31530 түх.) үзэгдэнэ.

2012 оной январь-август нарануудта түрэнэн зоной тоо наһа барагшадай тооһоо 14,2 мянгаар олон байгаа. Бүхы регионуудта шахуу, Алтайн хизаар болон Кемеровскэ областьһоо гадна зоной тоо олошороо.

Зоной нүүжэ ошолго үргэлжэлһөөр, 365,2 мянган хүнэй ерэхэдэ, 367,7 мянган хүн гаража ошоо. Эгээн олоор Забайкалийн хизаарһаа (4,2 мянган хүн), Алтайһаа (2,8 мянган хүн), Эрхүүгэй областьһоо (3,7 мянган), Кемеровэһээ (2,0 мянган), Буряад Республикаһаа (1,9 мянган хүн) зөөжэ ошоһон байна. Харин Новосибирскэ областьдо 11,7 мянган хүн ажаһуухаяа ерэбэ.

Энэ хугасаада СФО-гой мэдээгээр, 308,8 мянган гэмтэ ябадал элирхэйлэгдээ. 2011 оной иимэл хугасаада орходоо, 3,2 процентээр бага юм. Эгээн олон гэмтэ ябадал ушарһан регионууд гэхэдэ, Забайкалийн хизаар (2089), Буряад Республика (1851), Эрхүүгэй область (1840) болоно.

Туяна САМБЯЛОВА
Бурятстадай мэдээнүүдээр бэлдэбэ.

Эрхүү хото

Кемерово хото

Кызыл хото

Шэтэ хото

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2012 оной ноябриин 6-аа 9 хүрэтэр

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ЭЭЛЖЭЭТЭ 30-ДАХИ СЕССИ

Сессие нээлгэ
Пленарна зүблөөн
06.11 10.00-13.00
Пленарна зүблөөн
14.00 18.00

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАЙ ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүблэхэ зүйл:
"2013 оной болон 2014 ба 2015 онуудай түсэблэлгын хугасаагай республикын бюджет тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
07.11 10.00 Арадай Хуралай бага танхим

III. ХҮДЭЛМЭРИЛГЫН ЗҮБЛӨӨНҮҮД БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАЙ

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон финансын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Д.Э.Доржиев)

Зүблэхэ зүйл:
"2013 оной болон 2014 ба 2015 онуудай түсэблэлгын хугасаагай республикын бюджет тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
08.11 14.00 каб.235
Зүблэхэ зүйл:
Буряад Республикын

Арадай Хуралай ээлжээтэ 30-дахы сессидэ абтаһан документнуудые бүридхэн бэшэлгэ

07.11 14.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдын хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.С.Скоцырская)

"Буряад Республикын захиргаанай-газарай байгууламжа тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

08.11 10.00 каб.323

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүблэхэ зүйл:
"Хүдөө ажахын үйлдбэрилгшэдые дэмжэхэ хубидань "Хүдөө ажахые хүгжөөхэ тухай" Федеральна хуулийн 7-дохи статьяда хубилалтануудые оруулха тухай" 151660-6-дахы дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай

08.11 14.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын, үндэһэтэнэй асуудалнуудай залуушуулай политикын,

ниитын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикын дэбисхэртэ ниитын хэмжээ ябуулгыг үнгэргэхэ зарим тэды асуудалнууд тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

09.11 14.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

Зүблэхэ зүйл:
"Эрдэм нуралсал тухай" Федеральна хуулийн 34 ба 39-дэхи статьяда хубилалтануудые оруулха тухай"

128320-6-дахы дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай

07.11 14.30 каб.218

"Россиин Федерацида эрдэм нуралсал тухай" 121965-дахы дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай

07.11 15.30 каб.218

Зүблэхэ зүйл:
"2013 оной болон 2014 ба 2015 онуудай Россиин Федерациин Пенсионно жасын бюджет тухай" 143345-6-дахы дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай

07.11 16.30 каб.218

Буряад Республикын Арадай Хуралай экономика политикын, байгаалин нөөсөнүүдые хэрэглэлгын болон оршон тойронхиюе хамгаалалгын талаар

хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикада оршон тойронхиюе хамгаалалга тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
08.11 10.00 каб.211

Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикада гүрэнэй талаһаа хараалан түсэблэлгэ болон социально-экономическа хугжэлтын программанууд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

08.11 15.00 каб.211

Эльвира ДАМБАЕВА оршуулба.

Соёлой һонин

ГҮРЭНЭЙ ШАНДА ХҮРТЭХЭ ЭРХИМУҮД ЭЛИРҮҮЛЭГДЭХЭ

Экспертнэ комиссиин зүблөөн дээрэ литература болон искусствын шэглэлээр Гүрэнэй шанда хүртэхэ арга олгуулгын асуудал шийдхэгдэжэ, тэрэндэ хабаадаха нюурнууд тодорбо. Декабрь нара соо илагшад гүрэнэй комиссиин зүблөөн дээрэ элирүүлэгдэхэ.

Буряад Республикын уран найханай, соёлой хүгжэлтэдэ удха шанартай уран зохиолнууд болон зохиохы ажалнуудые бүтээжэ, хубитаяа оруулһанай түлөө литературын болон искусствын шэглэлээр гүрэнэй шан олгуулагдадаг юм.

Буряад Республикын Гүрэнэй шанда 2010-2011 онуудай хугасаада соёл болон литературыын шэглэлээр "Ульгэр" гэнэн хүүхэлдэйн театрай табиһан "Тархайн хубүүн Зархай" гэнэн зүжэг, «Вечер современных балетов» (нэгэ

акттай гурбан пьесэнүүд): «In tandem», «Souvenir du Bach», «Dzambuling» гэнэн оперо болон баледэй театрай хореографическа ажалнууд, Н.Бестужевай нэрэмжэтэ Ород драмын театрай «Гурбан эгэшэнэр» гэнэн зүжэг гээд табигданхай.

Уран зурагай искусствын шэглэлээр гүрэнэй шан олгуулгада Леонид Семеновой

"Верхнеудинск тухай" цикл, Бальжинима Доржиевай «Хатан», «Жарадахи дабан», «Улаан-Булаг. Годлинууд», «Долина ирисов» гэнэн бүтээлнүүд, Иннокентий На-лабардинай "Из глубины веков" гэнэн түүхэтэ гурбан хубита зурагууд, Даша Намдаковой "Багахан Будда", Зандан Дугаровой "Легенды Байкала" гэнэн зурагууд та-

бигданхай. Литературын шэглэлээр номинантнууд хадаа "Сутра мгновений" гэжэ Баир Дугаровой ном, Алексей Гапаповай "Тэмуджин" ба Владимир Гармаевай "Десятый раб-джун" гэнэн түүхэтэ трилоги гээд нэрлэгдэнхэй.

2010-2011 онуудай хугасаада соёлой, искусствын, уран зохиолой шэглэлээр

эр эрхим гэжэ тоологдоһон бүтээлнүүдые экспертнэ комисси шалгажа эхилбэ. Хоёр долоон хоногой туршада ажалнууд шалгагдаад, тон баримталһан үнэн сэхэ шийдхэбэри гаргагдажа, Буряад Республикын гүрэнэй шанда хүртэгшэдэй нэрэ тодорхо юм.

Цырегма САМПИЛОВА.

Аласай холбоон

САХА-ЯХАДТА ДАСАН БАРИГДАНА

Саха-Яхад Республикын ниислэл болохо Якутск хотодо дасан баригдажа байнхай. Хүйтэн уларилтай газарта бодхоогдожо байһан дасан хэнэй тухаламжа дэмжэлгээр бүтэжэ байһыень албанай хэрэгээр хаяхан Якутск хото ошоходоо, хаража ерээб.

Якутск хотодо дасанай барилга эршэтэйгээр ябуулагдажа байна. 2009 онһоо эхилжэ, арадай барилгын ёһоор питомно блоггоор 2 дабхар дасан бодхоогдожо байнхай. Нютагһаа холо ажаһуудаг буряадууд Саха-Яхад Республикын ниислэл хотын баруун тээ газар абажа, энэ ехэ барилга эбтэйгээр ябуулжа байнхай. Якутск хотын Дүүмын депутат Валерий Доржиевай, тиихэдэ "Бадма сэсэг" гэхэн Буддын шажанай эмхиин гэбшэ Дандар ламын

Дасанай хуурида бүмбэ түүлгын үедэ

хуралнуудые хурадаг байхабди, эндэ ажаһуудаг олон үндэнэ яһатанай дунда Буддын шажан дэлгэрүүлжэ ханаатайбди", гэжэ Дандар лама хэлээ. Энэ дасанда ямар бурханууд тахигдахаб гэжэ тэрэ эртээнһээ бодомжолжо байнхай. Монгол, Хитад, тиихэдэ Буряад Республика ошожо, тэндэхи дасануудаар ябажа хараха ханаатай. Буряад дасангуудай байдалтай танилсаад, эндэхи дасан ямараар түхээрхэб гэжэ тэрэ хараалан түсэблэхэ байна.

Тэрэ 1998 онһоо Саха-Яхад Республикада хүдэлнэ. Россиин Буддын шажанай Заншалта Сангхын Хамба ламын зууршалгаар хоёр жэлээр иишэ эльгээгдэн байгаа. Мүнөө Хамба ламаһаа дасан бодхоохо даалгабари абанхай. Энэ хэрэгын ажабайдалда урагшатай бэлүүлэгдэжэ байна гэшэ.

Шэнэ дуган бодхоогдоно

Якутск хото

үүсхэл оролдолгоор энэ барилга ябуулагдана.

"Минии шажан хэзээ нэгэтэ хойто зүгтэ дэлгэрхэ" гэжэ Будда Шэгэмүни бурхан хэлэһэн гэжэ. Энэ хэлээшэнь одоошье хүсэлдүүлэгдэжэ байна гэжэ намарай наруули дулаахан үдэр Якутск хотын баруун зүгтэ, үзэсхэлэн найхан газарта баригдажа байһан дасан хүрэхэ ерэхэдээ ойлгоо нэм. Эндэ ажал хэрэг түлэг дундаа ябуулагдажа байгаа. Бүлэг ажалшад хоёрдохи дабхарта сонхо табижа байнад нэн. Харин бэшэниинь ханадань штукатурка шэдэжэ байгаа. 1998 онһоо эхилжэ, Яхадта Бурхан багшын номнол дэлгэрүүлжэ гэжэ хүдэлжэ байһан Дандар лама энэ барилгыг харгалзална.

-Хүйтэн уларилтай газарта бодхоогдожо байһан дасанай барилгын ёһо гуримууд ехэ наринаар сахигдана. Барилгань өөрын онсо илгаатай, - гэжэ гэбшэ Дандар лама хэлэ-

нэ. - Дасанай 86 түмэр бүхэлэлтэ дээрэ баригдажа байна. Буряадта байһан дасангуудһаа 2-3 дахин үлүүгээр дулаалуулагдаха ёһотой. Илгааниинь гэхэдэ, дотор талань газай хүсөөр дулаасуулагдаха. Эртэ хабар барилгашадай бригада дээдэ һарабшыень угалзатуулан гоёор дархалха юм. Мүнөө дээрээ гурбадахи дабхарай армагта бетоноор шудхаха хүдэлмэри дүүргэгдэжэ байнхай. Дасанай сонхо, үүдэнүүдын табигдаад, зайн гал оруулагдажа байна.

Газаа талаһаань харахада, гурбан дабхар энэ дасан 600 дүрбэлжэн метр талмай эзэлнэ. Якутск хотодохи буряадуудай нэгдэлэй түрүүлэгшэ Арсалан Номтоев хаана юун түхээрэгдэхэб гэжэ бидэндэ хэлэжэ үгөө.

Саха-Яхад Республикын ниислэл хотодо ажаһуудаг 4 мянган буряадууд шадаха зэргээрээ дасанай барилгада хандиб оруулдаг. Гэбшэ мүнгэн дуталдаһаар.

Бүхыдөө энэ барилгада 35 миллион түхэриг гаргашагдаха гэжэ Арсалан Жаргалович Номтоев хэлэнэ нэн.

-Буян хэхэ гэжэ оролдоһон хүн зоной шадалаар лэ бодхоогдожо байһан дасан болонолдаа. Бүхы арга шадалараа арад зон тухална. Тэрэниие түргөөр бариха ханаатайбди. Дасанай барилгада эгээл ехээр тухалжа байһан хүн хадаа Якутскын городской Дүүмын депутат Валерий Пурбуевич Доржиев болон, - гэжэ А.Ж.Номтоев хэлэнэ. - Манай нютагаархид дасанай барилгада туһа нэмэри оруулжал байдаг гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй. Хаанашье ажаһуудаг буряад арад зон дасанай барилгада тухалжа, буян хурягыг гэжэ уряалха байнаб.

Совет үедэ гэхэ гү, али 1970-аад онуудаар Буряадай дээдэ һургуули дүүргээд, тиишэ эльгээгдэн залуу мэргэжэлтэд мүнөө тэндэ ню-

тагжанхай, хайн ажаһууна. "Буряадһаа ошоһон хүнүүд дасантай боложо байһандаа ехэ урматай", - гэжэ тэдэнэй нэгэн болохо Мүнхэ Тумутович Тучинов хэлээ.

- хаяын ерээдүйдэ буряадуудһаа гадна, бусадшье яһатан манай дасанда ябадаг болохо, - гэжэ Мухар-Шэбэрэй аймагай Шэнэнэтэ нютагһаа уг гарбалтай, Саха-Яхад Республикын Дотоодын хэрэгүүдэй албанай ветеран, мүнөө Якутск хотодо хубиин харуулай даргаар хүдэлдэг Николай Сандакович Батуев ханамжална. - Дасан хадаа манай үндэнэ яһатанай уулзаха, сугларха газар болохо гэжэ найданаб. Эмшэ ламатай болохо ханаатайбди. Эндэ ерэхэ, бэе тамираа аргалха, эм дом залажа байха болонобди.

"Ерэхэ жэлэй намар дасанай арамнай үргэгдэжэ, намтай хамта табан ламанар энэ дасанда хүдэлжэ эхилхэ. Жэлэй зургаан ехэ

Шэнэ дасанай ашаглалгада тушааха болотор "Кулаковский" гэжэ нэрлэгдэн соёлой байшанда Сагаан харын болон бусад хуралнуудые хурадаг гэшэ. Энэ байшанда 650 хүнүүд багтадаг юм. Сагаан харын хуралда ехэ олон зон эндэ суглардаг. Энэ республикада католигуудай, Үнэн алдартын шажанай хүмэ бии. Буддын шажанай дасанай арамнай үргэгдэхэдэнь, эрдэмтэй, эмшэ, зурхайша ламанарые эльгээхэб гэжэ Хамба лама найдууланхай. Дасанай барилга саашадаа эндэ үргэдхэгдэхэ, хэдэн дугангууд бодхоогдохо хараатай. Тиихэдэ субарганууд түхээрэгдэхэ байна.

Нютагһаа аяар холо ажаһуудаг угсаатманай дасантай боложо, сэдхэлээ арюуджажа байха аргатай болохонь гэшэ.

Лариса ДОРЖИЕВА.

Авторай фото-зурагууд.

Понедельник, 12

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВНИМАНИЕ! С 06.00 ДО 12.50 ВЕЩАНИЕ ОСУЩЕСТВЛЯЕТСЯ ПО КАБЕЛЬНЫМ СЕТЯМ', 'УТРО РОССИИ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВСЕГДА ГОВОРИ ВСЕГДА-6', 'СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ЖИЗНЬ КЛИМА САМГИНА', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НЕОБЪЯСНИМО, НО ФАКТ', 'ВСЯ БУРЯТИЯ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ. ПОГОДА (+12)', 'СМЕШАРИКИ НА АРИГ УСЕ', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'БАЙКИ В БАНЬКЕ', 'ВКУШНО', 'В ТЕМЕ. ЛУЧШЕЕ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЗОЛОТАЯ ТЕЩА', 'УТУМАТА', 'БАЙКИ В БАНЬКЕ', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'МОЯ ПРЕКРАСНАЯ НЯНЯ', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ', etc.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МЕДВЕДИ. ТЕНИ В ЛЕСУ', 'УТРО НА 5', 'МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ', etc.

Вторник, 13

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕФРОСИНЯ. ТАЕЖНАЯ ЛЮБОВЬ', 'КРОВИНУШКА', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ЖИЗНЬ КЛИМА САМГИНА', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'УТРЕННЕЕ ШОУ "ТЭЦ-3"', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ГУМАНОИДЫ В КОРОЛЕВЕ', 'ОХОТНИКИ ЗА МОНСТРАМИ', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'В ТЕМЕ', 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЗОЛОТАЯ ТЕЩА', 'ГЛАЗ', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОМАКС. ОКНО В ЕВРОПУ', 'НОВОСТИ ДНЯ', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ', etc.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'РИМСКАЯ ИМПЕРИЯ', 'УТРО НА 5', 'МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ', etc.

Среда, 14

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УБОЙНАЯ СИЛА', 'НЕРАВНЫЙ БРАК', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ БУРЯТИЯ. УТРО', '1000 МЕЛОЧЕЙ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НОДАРА', 'ВЕСТИ +', 'ГОСУДАРСТВЕННИК', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ЖИЗНЬ КЛИМА САМГИНА', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ФАУСТ', 'РОЖДАЮЩИЕ МУЗЫКУ', 'ДЖОРДЖ БАЙРОН', etc.

Россиин габьяата артистка Светлана БУНЕЕВАГАЙ ойн баярта

РОССИИН ЭРХИМ БАСАГАН БОЛОЖО ТОДОРОО

ЭГЭЭЛ ТҮРҮҮШЫН ЗҮЖЭГ

Хүүхэлдэйн театрай буряад бүлэгтэ шэлэгдэнэн артистнарай соёл гэгээрэлэй училищи дүүргэжэ байха үедэнь Светлана ород бүлэгэй "Холодное сердце" гэнэн зүжэгтэ модоор дархалхан томо гэгшын хүүхэлдэй баряад, татагдаһан хүшэгийн саана хоргодон наадаа бэлэй. Хүүхэлдэйн хүндэ гэшэнь, гаршые шалаа, хүзүү хээрын таталдажа, нюрганииньшые үбдэжэ эхилээ. Теэд хүүхэлдэйгээ һарюу болгохо ёһогүй. Эсээд, холойгооршые нуладуулха аргагүй. Эсээб гэжэ багахан харагшадтаа мэдүүлжэ болохогүй. Наадахал хэрэгтэй. Энэ зүжэгтэ хабаадаха үедөө Света басаган оло дахин буруу мэргэжэл шэлээ хаб даа, хүүхэлдэйн театрай артист боложо шадахагүй хаб даа гэжэ ехэтэ бодомжолоо бэлэй. Эндэ ехэ хүсэ шадалтай, элүүр энхэ бэе махабад хэрэгтэй. Теэд зорихондоо хүрэдэг, эрид абари зантайл байһандаа тэсээ.

ХҮҮХЭЛДЭЙН ТЕАТРАЙ АРТИСТЫН ОНСО ИЛГАА

Ямаршые жанрай артист хадаа заабол харагшадтай һайхашааһан анхаралда хүртэхэ, талаан бэлиг шадабарияа тэмдэглүүлжэ, мэдүүлхэ дуратай байдаг. Энэ талаар хүүхэлдэйн театрай артистнар гарзаданхай гэбэл, алдуугүй. Театрта Баир Галсанов гэжэ бэлигтэй артист морин боложо наададаг һэн. Морин гэшые дүрбэн хүлөөр дүнгэжэ наадаха, энэ баһал шухала, репертуарна саарһан дээрэ юун гэжэ бэшэхэб, "мориной хойто хүлүүд болооб гэжэ бэшэхэм гү" гэжэ тэрэ шоглодог бэлэй. Ондоо театрта орходоо, хүүхэлдэйн зүжэгтэ бүхы рольнууд шухала, модон гү, түгсүүл гү, хоолойгоо ондоо болгожо абяалха, эдэ бүгэдые шадаха. Мүн ганса өөрынгөө роль наадаад дүүрэхэ бэшэ, суг хабаадажа байһан артистнарта тунха боложо үгэхэ гэнэн гол үйлэ байдаг. Энээн тухай залуу артистнарта тон түрүүн ойлгуулдаг юм.

- Театртамнай Россиин габьяата артист Виктор Ральчук 40 гаран жэлэй туршада наадаад, һүүлдэнь ганса нэрэнь мэдээжэ, нюрыень хэншые танидаггүй һэн. Нүүлэй үедэ хүүхэлдэйн зүжэгүүдэй онол арга шэнэлэгдэн, элдэб һонин арга хэрэглэдэг болоо. Найруулагшад зарим ушарта артистын бээрээ хабаадалгатай байдаг гү, али зүжэгэй удаа заабол гаража, харагшадтаа нэрээ нэрлүүлэн, дохигты гэдэг, - гэжэ Светлана Жамбалдоржиевна хөөрэбэ.

ҺАЙН, МУУ РОЛЬНУУД БУЛТАЛ АДЛИХАНААР ҺАНАГДАДАГ

Хүүхэлдэйн театр мүнөөнэй байшандаа 1987 онһоо байрлажа эхилһэн. Харин тэрэнэй урда тээ Пушкинай гудамжар театрай захиргаанай байра соо репетици эмхидхээд лэ, хүдөө нютагуудаар гастрольдо гарадаг байһан. Илангаяа буряадуудай ажаһуудаг газраар жэлэй 9 һара соо кон-

церт наадаяа дэлгэжэл ябадаг һэн. Үдэртөө үхибүүдтэ, үдэшэндөө томошуулда хабаатай концерт наадаяа дэлгэдэг байгаа. Буряад бүлэгэй артистнар дуу хүгжэмдэ абьяастай зон сугларжа, бүрин концертнэ программа зохёогдоо һэн. Ганса дуу дуулаха бэшэ, шог ёгто зугаа наадан дэлгэгдэдэг байгаа. Тиигэжэ Светлана Бунеевагай хоёрдохи бэлиг шадабари тодорoo бэлэй.

ДУУША БЭЛИГ ХААНАҺАА ЭХИТЭЙБ?

Бага байхадаа, хүгжэмэй һургуули дүүргэнэн Светлана шадмар бэрхээр дуу дуулаха, ното уншадаг бэлэй. Цырен-Дулма Дондоковагай зохёон "Үншэн сагаан ботогон" гэнэн зүжэгэй премьерэ (режиссёр Татьяна Бадагаева) Хотын пионерүүдэй байшанда болоо һэн. Эхээ алдажа уншэрһэн сагаан ботогоной рольдо Милена Урбазаева наадаа. Харин Светлана Бунеева Эхэ газрай рольдо наадажа, "Үншэн сагаан ботогон" гэжэ дуу харагшадтай уяртар дуулаа бэлэй. Тиигэжэ Света хүгжэм дуунда абьяастай байһанаа танюулаа. 1990 ондо "Дунгар" гэнэн этно-шоу бии болгодоо, ганса эстрадна бэшэ,

харин драматическа дуушан хэрэгтэй байхадань, Светлана Бунеевае уриһан юм. Энээнһээ эхилжэ, бэлигтэй эстрадна дуушанай харгы тодорһон түүхэтэй.

ТҮРЭЛ ТЕАТРАЙНЬ АМЖАЛТА

"Ульгэр" гэнэн республикын хүүхэлдэйн театрай туйлаһан амжалтанууд тухай оло дахин бэшгдэнэн юм. Светланын тэмдэглэнээр, театр ганса хүдөө нютагуудаар гастрольдо ябаа бэшэ, Шэтын, Эрхүүгэй можо, Хабаровск, Алас-Дурна, Магаданай болон Москвагай областнуудта зүжэг наадаяа дэлгэнэн юм. Харин һүүлэй жэлнүүдтэ театр хари гүрэнүүдээр гастрольдо гаража, элдэб уласхоорондын болон Росси гүрэн доторхи конкурснуудта хабаададаг. Тэдэ бүгэдые гэршэлһэн тэмдэг гэхэдэ, театр

"Алтан баг" гэнэн шанда 4 дахин хүртэнэн ушар. "Небесный аргмак" гэнэн Туяна Бадагаевагай табиһан зүжэг алтан багта хүртөө, тэндэ "Эхэ бурханай" роль Светлана Бунеева наадаһан байха юм.

БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ ХЭШЭЭЛНҮҮД

Зарим хүдөө нютагуудта буряад хэлэн дээрэ табигдаһан зүжэг үхибүүдэй ойлгодоггүй байхадань, зүжэгтөө ород буряад үгэнүүдые холижо байжа наададаг болоо һэн. Тэрэ үедэ Светлана Бунеева яагаад буряад хэлэндэ үхибүүдые һургахаб гэжэ ханаата болодог байгаа. Театрай, хүүхэлдэйнүүдэй хүсөөр буряад хэлэндэ үхибүүдые һургаха зорилготой онсо программа зохёон юм. Оскар Уайльдын хэлэнэн: "Искусствын зорилго: сэнгүүлэн һургаха" гэнэн сэсэн үгэ баримталан, энэ ажалаа ябуулаа бшуу. Тиигэжэ 4-5 жэлэй туршада "Ульгэр" театрта буряад хэлэндэ, ёһо заншалда хабаатай зүжэг нааданууд табигдажа эхилээ. Сагалгануудай үедэ болон үхибүүдэй зунай амаралтын үедэ лагерьта амарһан үхибүүдтэ буряад хэлэнэй хэшээлнүүд зүжэглэмэл ульгэр онтохоной хүсөөр шудалагдадаг. Мүн энэ ехэ проектын шугама-

ар, Улаан-Үдэ хотын 3-дахи гимназиин буряад хэлэнэй багша Б-Х. Пурбуеватай суг хамта хотын һургуулинуудай һурагшадтай хабаадалгатай зүжэгүүдые буряад хэлэн дээрэ табиулжа, конкурс эмхидхээ. Удаадахи харалганда хүдөөгэй һургуулин үхибүүд хабаадаха юм.

"ҺАНААМГАЙ СЭНГЭ" ГЭНЭН ЗҮЖЭГЭЙ ПРЕМЬЕРЭ БОЛОХОНЬ

Энэл "Буряад хэлэнэй хэшээлнүүд" гэнэн программын шугамаар байгша оной ноябрь һара соо "һанаамгай Сэнгэ" гэнэн зүжэг табигдахаяа бэлдэгдэжэ байна. Филипп Балдаевай «Сэсэн Энхэ» гэжэ онтохондо үндэлэн, зүжэг найруулагдаа. Энэ зүжэгтэ Светлана Жамбалдоржиевна зүрхэлжэ, өөрөө шүлэгүүдые зохёогоо. Тэдэндэнь хүгжэмшэн Лариса Санжиева хүгжэм бэшээ. Светлана Бунеевагай үшөө нэгэ мэдэгдээгүй бэлиг шадабари эндэ тодорбо. Хайрата эжынь залуу ябахандаа, шүлэг бэшэдэг байһан. Энэ шадабари Светланаын досоо ходел байжа, өөрынгөө ерэхэ сагые хүлээгээ бэшэ гү? Үшөө нэгэ һонин юумэн гэхэдэ, Буряадай мэдээжэ уран шүлэгшэн Гунга Чимитов Светланада хэдэн шүлэгүүдые асархадаа: "Үгэнь Гунга Чимитовэй, хүгжэмшын Светлана Бунеевагай" гэжэ тэмдэглээ. Мүнөө Светлана Жамбалдоржиевна тэрэн тухай наада барин шоглоно. Харин бү мэдэе, дундаршагүй булаг мэтэ бэлигтэй хүн алишые талаар бэлигтэй байдаг гэлсэдэг. һаяын сагта хүгжэмшэн досооһоонь мүнделэн гаражашые магад, хүлээн байа.

РОССИИН ЭРХИМҮҮДЭЙ ЗЭРГЭДЭ ТАБИГДАА

Россиин габьяата артистка, Буряадай арадай артистка Светлана Бунеева тухай үшөө олон һонин һонин, дууһашагүй үйлэ хэрэгүүдые хөөрөжэл байхаар. Теэд мүнөө үсөөхэн зондо мэдээжэ нэгэ һониниёе уншагшадтаа дуулга. Эндэ һаяхан "Ульгэр" театрай ахмад найруулагша, уран һайханиёе даагша Эрдэни Жалцанов болон Светлана Бунеева хоёрой нэрэ «Лучшие сыны и дочери России» гэнэн энциклопедидэ оруулагдаад, 2013 ондо хэблэгдэхэ. Энэнь хадаа одоол Светлана Бунеевагай баян дэлгэр байгааһын бэлэглэнэн, бурханай үршөөһэн, түрэлхидэйн дамжуулаһан талаан бэлигынь, онсо шадабариниёе ёһотойл гэршэлэн ха юм.

Цырегма САМПИЛОВА.
Светлана Бунеевагай гэр булын архивһаа фото-зурагууд абтаа.

ШЭНЭ ЗҮЖЭГҮҮД МАНДАХА БОЛТОГОЙ

СССР-эй арадай артист Гомбо Цыдынжаповай нэрэмжэтэ Бурядай гүрэнэй оперо болон баледэй театр соо ноябриин 3-да үнихэнэй үзэгдөөгүй ушар болобо.

Мүнөөдэр манай театрта урилгаар хүдэлхээ ерэнэн Морихиро Ивата "Мандалга" ("Восхождение") гэжэ нэрэтэй концерт харуулаа. Нэгэшые сүлөө нуури угы, хореографическа училищиин нурагшад амфитеатрай гэшхүүр дээгүүр нуугаад хараба. Морихиро Ивата Москвагай Большой театрта 17 жэлэй түршад гол хатаршан байгаад, мүнөө манай театрта хүдэлхээ ерэбэ гэнэн мэдэсэлые театрта дуратайшуул баяртайгаар хүлээн абаа юм. Морихиро

Ивата мэдээжэ зүжэгүүдхээ хэдэн хэнэг харуулхадань, харагшад халуун алыга ташалгаар дэмжэбэ. Нээрэшье, бэлигтэй артистын хатар тусгаар ондоохоноор харагдана. Залуу хүрэг артистнууд, анханда театрта хүдэлхэн мэдээжэ хүнүүд, училищиин нурагшад антрактын үедэ Морихиро Ивата тухай, тэрэнэй хатарай арга маяг, шадбары тухай ханамжаяа хубаалдажа, хүхюутэйнууд, баяртайнууд байхадань, нүдэндэ уринаар харагдаба. Шэнэ балетмейстертэй болоод, оперо болон баледэй театрнай шэнэ зүжэгүүдээр, шэнэ нэрэнүүдээр харагшадые баярлуулжа байха бэээ гэнэн найдал сэдхэлдэ түрэнэ.

Намжилма БАЛЬЖИНИМАЕВА.

ТҮБЭДЭЙ ҮЗЭСХЭЛЭН - КИЕВТЭ

Украинын ниислэл Киев хотодо Украинын Байшан соо "Түбэдэй баялиг" гэнэн үзэмжэ ноябриин 1-дэ нээгдэбэ.

Харагшадый урда 300 гаран экспонатууд табигдаа: хүрэл ба модоор дархалагдаһан Будда бурханай, Миларайбын хүрэгүүд, танканууд, фото-зурагууд, хүгжэмэй зэмсэгүүд, түбэдүүдэй үндэһэн хубсаһан, бурханай номууд болон бусад.

"Живая традиция" гэжэ жасын түрүүлэгшэ Александр Рыбинэй хэлэнээр, Будда бурханай намтар, тэрэнэй нурагал, Түбэдэй соёл тухай үзэмжэ Киев хотын зоной һонирхол татаба.

Людмила ЦЫРЕНЖАПОВА.

Гэрэлтэ дурасхаал

АША ГАБЬЯАНЬ АРГАГҮЙ ЕХЭ

Бурядай арадай уран зохёолшо, редактор, журналист Сергей ЦЫРЕНДОРЖИЕВАЙ 75 жэлэй үдэшэһөө тэмдэглэлнүүд

Буряад хэлэнэй үдэрнүүдэй үедэ Үндэнэн номой сангай шэнэ байшангай конференц-зал соо "Байгал" журналай бэлигтэй редактор, "Яруунын үнэндэ", "Бурядай залуушулда", "Буряад үнэндэ" амжалтатай анхан ажаллаһан бэрхэ журналист, нитын эдэбхитэн байһан Россиин болон Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, республикынгаа Гүрэнэй шангай лауреат, Ю.Гагаринай нэрэмжэтэ алтан медальда, "Литературная Россия" газетын лауреат Сергей Сульгимович Цырендоржиевай түрэнһөөр 75 жэлдэ зорюулагдһан "Уран зохёолшын үндэр бэлиг" ("Величие таланта писателя") гэнэн үдэшэ үндэр хэмжээндэ үнгэргэгдэжэ, олонийтын, уран бэлигтэнэй, Ярууна нютагаархидайнь, түрэлхидэйн халуун анхарал, һонирхол татаһан байна.

"Бүхы Россидаа, харин оронудта талаан бэлигээрээ мэдээжэ болоһон уран зохёолшын номууд Улаан-Үдэдэ, Москвада, Монголдо хэблэгдээ, космонавтнуудые, БАМ барилгы дэмжэһэн "Байгалай" редакци, тиин толгойлогшонь, бүхы дэлхэйгээр суурхаһан журналай бэрхэ редакторын Ю.Гагаринай нэрэмжэтэ алтан медальда, "Литературная Россия" шанда, республикынгаа Гүрэнэй шанда хүртэхэл ёһоороо хүртөө... Дурасхаалын хээздэшье мүнхэ байха" гэжэ амаршалгын үгэнүүд соогоо республикын соёлой министрэй орлогшо С.А.Добрынин тэмдэглээ.

Бурядаймнай алдар солото хүбүүдэй нэгэн байһан С.С.Цырендоржиев үндэр сэдхэлтэй, хүн шанараараа һайн, гэр бүлэдөө энэрхы, бэрхэ хүн, бэлигтэй журналист байгаа... Уран зохёолоо, "Байгал" журналаа дээрэ үргэжэ ябаһан габьяатай гэнэн үгэнүүдээр ажал хэрэгтэн үндэр сэгнэлтэ үгэнэн Бурядай Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ, арадай поэт М.Р.Чойбонов онсолжо, баян намтартайнь танилсуулба. БГУ-гай НГИ-гэй буряад литературын кафедрые даагша, хэлэ бэшгэй эрдэмэй кандидат Л.Ц.Халхарова зохёохы ажалтайнь эндэ сугларагшадые танилсуулһан байна. Монголо Уран зохёолшодой, журналистнуудай зүгһөө халуун амаршалга Монголо "Үнэн" газетын корреспондент, бэлигтэй поэт, "Алтаргана-2012" һайндэрэй лауреат Болдын

Литературна үдэшин үедэ

Улаан-Үдын "Алтан загаһан" сэсэрлигэй хүүгэд хабаадана

Батхуу халуун амаршалга хүргэбэ. Ульдэргын нютаг зоной зүгһөө ажахын түрүүлэгшэ Д.Ц. Галсанов, олон жэлдэ "Байгал" журналай харюусалгата секретарь байһан, мэдээжэ уран зохёолшо Г-Д.Д.Дамбаев, Иисэнгын түрэлхидэйн зүгһөө М.Д.Нимбуев гэгшэд багаһаа ажалша сэдхэлтэй,

ехэ бэлиг талаантай уран зохёолшо байһыень тэмдэглээ.

"Баян буряад, ород хэлэтэй уран зохёолшын туужанууд, расказууд хадда Хоца Намсараевай зохёохы онол аргуудые үргэлжэлүүлһэн болоно. Гүрэнэй, коммунист үзэл бодолнуудые баримталһан С.С.Цырендоржиев

засагта эсэргүүсэһэн диссидент байгаагүй. Ямаршые сагта сэхэ сэбэр шэглэлтэй хүн байгаа. Нэгэтэ Москвада, Горбачевой үедэ замбууралдаһан зарим зонийе занан болуулһан суута Сергей Михалков иигэжэ хэлээ хэн: "Шагнагты булта Сергей Сульгимовиче. Энэ хүмнай яажа ажаһуужа байһан республикынгаа хүн зон тухайгаа хөөрэнэ". Тиихэдэл би шагнахадаа, ямар бэрхээр ородоор хөөрэнэ гэшэб гэжэ баясажа байгаа һэм...", гэжэ нүхэсэдэг байһан бэлигтэй уран зохёолшо Владимир Митыпов ехэ зохидоор хөөрөө хэн.

Иисэнгын захиргаанай дарга Ж.Ц.Будаев үгэ хэлэхэдээ, нютагаа ходол эрьедэг, уулзалгануудые саг үргэлжэ үнгэргэдэг байһан Серго ахатанайнгаа номые үшөө гаргахыень дүүнэртэнэ, нютагаархиндань захиба. Мэдээжэ болоһон Яруунаһаа гарбалтай Владимир Гармаевай түрүүшын зохёолнуудые "Байгалдаа" хэблэһэн С.С.Цырендоржиев ехэ тухалаа, зохёохы харгыень нээгээ.

"Намае ехэ дэмжээ, гонорарай мүнгэ эльгээгээ..." гэжэ һөөл хухюутэйгээр хөөрэнэн Владимир Балдановиче эндэ сугларагшад халуунаар алыга ташан үдэшэбэ.

Журналистын ветеран Б-М.Ж. Жигжитов, Улаан-Үдын 3-дахи гимназиин буряад хэлэнэй багша Б-Х.Б.Пурбуева, мэдээжэ поэт А.Д.Бадаевай хани нүхэр Ц.О.Бадаева, "Ярууна" газетын редактор М.Ц. Хамнаева, мэдээжэ врач А.А.Донирова, бусад бэлигтэй уран зохёолшые һайханаар дурсаа. Бэрхэ дуушад Лидия Галсанова, Светлана Бунеева, "Аларь" гэнэн фольклорно ансамбл, залуу дуушан Булат Будажанав дунуудые бэлэглэбэ. Арадтаа аша габьяатай байһан суута уран зохёолшын нэрые хүбүүниинь - Сахалинда мэдээжэ журналист Петр Сергеевич, врач басаганиинь Арюна Сергеевна, бэлигтэй уран зурааша-гобелен бүтээгшэ Алина Сергеевна нэрлүүлжэ, дээрэ үргэжэ ябана. Суг хүдэлхэн наһанайнь нүхэр урагшаа ханаатай, урма зоригтой ябаһан - Ярууна тоонто-той Янжима Петровна тухай эндэ сугларагшад һайхан үгэнүүдые хэлээ. Буряад арадаа, "Байгал" журналаа, түрэл хэлэе бүхы дэлхэйгээр суурхуулһан арадай уран зохёолшо Сергей Сульгимович Цырендоржиевай аша габьяа, нэрэ солонь хүн зоной сэдхэлдэ мүнхэ байха.

Бэлигэ ОРБОДОЕВА,
Намжилма БАЛЬЖИНИМАЕВАГАЙ фото.

“Буряад үнэндэ” хэблэгдэнэи хүүлээр

ҮЛДЭРГЭНӨӨ ЭХИТЭЙ

Манай Буряадай найхан нютагуудай нэгэн Ярууны аймагай Үльдэргэ болодог. Үргэн ехэ ажалайни намтар үлзы найхан Үльдэргэнеэ эхитэй гээд, омогорхон ханажа ябадаг хүм.

1955 ондо, 19 наһатайдаа, Улаан-Үдэдэ 18-дахи буряад дунда хургуулиин 11-дэхи багшын класс дүүргээд, математикын багшаар Үльдэргын хургуулида Гэгээрэлэй министрствын шэглэлээр ерээ хэм.

Август нарын 15-да жооро тэргэ морёор Амгаланта нютагнаа хургуулжэ, Үльдэргэ ерээ бэлэйб. Директорынь даб дээрэ үгы байжа, бага хүлээбэбди.

Зүүн Үльдэргын тэг дунда, хургуулиһаа урагшаа нэгэ тала байгаа. Уданшьегүй сэсэг ногоогоор бүрхэн тэрэ тала дээгүүр гараад, хургуули тээшэ ерээжэ ябаһан хүниие обёорбобди. Тэрэмнай дүтэлжэ ерээдээ, салгар бээтэй, дүшөөд наһанай, энээбхилһэн урин шарайтай хургуулиин директор Цокто Номтоевич Номтоев гэжэ ойлгобобди.

Ушараа хэлэжэ, зууршалһан саарһаа барюулхадан, тэрэниие бодолгото болон уншаад, хэлээ бэлэй: “Манай хургуули долоон жэлэй байһан аад, мүнөө жэл арбан жэлэй дунда хургуули болобо, олон предметник багшануудые захиһамнай, мүнөө ерээжэ эхилбэл даа”, - гээд, намдуухан зохид үгэнүүдээр угтажа абаа гээшэ хэн. Үшөөл үхибүүн намда директорэй иимэ үгэнүүдые шагнахада, баясамаар байгаа бэлэй. Тигээд Цокто Номтоевич нэмэжэ хэлээ хэн: “Таанад мүнөө гэртээ бусагты, арбаад хоноод, Нарһатада заншалта августын конференци эхилхэ, тэндэ ерээрэйгты”, - гээд таяа хэн.

Хүүлдэнь хургуулиһые эхилхэ боложо, завуч байһан Доржи Цыбикович Пунцукөв хэшээлэй расписани үгөө бэлэй. Табадахи классуудта – арифметикэ, 6-7 классуудта физикэ ба черчени зааха болоод, түрүүшын хэшээлнүүдтээ бэлэдхэл хээ бэлэйб.

Өөртөө ба хурагшадтаа тон ехэ эрилтэтэйгээр ажалаа эхилээб. 6-7-дохи классуудта намһаа 2-3 дүү гү, али заримдаа сасуутаншье дайралдадаг хэн.

Тэдэнэй зариманда дайнай хүүлэй хүшэр хүндэ үедэ хургуулиһаа гээгдэнгүй ябаха аргашье байгаагүй. Намайе 5-дахи классай хүтэлбэрилэгшэ болгобо. Тэдэ үхибүүдтээ яһалал зохид холбоо харилсаатай хүдэлөө хэм гэжэ ханагшаб.

Амаралтын үдэр Оботынгоо үндэрһөө санаар холжорхобди, дулаан сагай тогтохоодо, дүгын ой хадаар ябажа, тэрэнги түүжэ ерээд, экзамендаа классаа гоёохобди. Яһалал оролдосотой бэрхэ үхибүүд хэн, мүнөөшье, аяар 47 жэлэй үнгэржэ байһан үедэ, олониень нэрээрнь ханадагби. Эрхим хурагшад болодог Сэсэгма Цыжилова, Дарима Цыденжапова, Цырен-Ханда Дашиева (хүүлдэнь олондо мэдээжэ радиогой диктор), Бутидма Цыдендамбаева, Энгельсина Сульимова болон бусад.

Долоодохи класста Булат Жанчипов (манай нагасанарай угай, мэдээжэ уран зохёолшо), эрхим хурадаг Лудан Тушинов, Полина Эрдынеева, Мэлс Сульимов, Бадма-Ханда Шадапова байгаа гээд ханагдана.

Наймадахи, юһэдэхи классуудта заагаашьегүй хаа, зарим хүбэлгэн бэрхэ хурагшадые ханадагби.

Юһэдэхи класста Аюр Раднаев (хүүлдэнь медицинын эрдэмэй кандидат), Еши Мункуев магтаалтай хурадаг хэн. Классайнь хүтэлбэрилэгшэ Валентина Михайловна Соколова (математик), Горький хотын багшанарай институт улаан дипломтойгоор дүүргэжэ ерэнэн залуу багша, Аюр Раднаев Еши Мункуев хоёрой оролдосотой бэрхээр хурадаг тухайнь намда хэлэдэг хэн. Тэдэ хоёр минии нагасанарай талын хүбүүд болодог байгаа.

Тэрэ үеын хурагшаднай үнинэй ажалай ветеранууд болоһон хүбүүд, басагадыень хургахашье саг нэгэтэ бэшэ дайралдаһан.

Тэрэ тоодо Д.Цыденжаповагай, П.Эрдынеевагай, Л.Тушиновай хүбүүд, басагад эхэ эсэгээ һажааһан, амжалтатайгаар Буряадай гүрэнэй университетэй физико-техническэ факультет дүүргээ хэн.

Намтай сугтаа олон залуу багшанар, Курск, Горький, Тверь, Тамбов хотонуудһаа 1955 оной намар ерээжэ, амжалтатай ажаллаһан. Тэ-

дэнэй тоодо Л.Ф.Шишкова (географи), Н.С.Пономарева (ород хэлэн), З.И.Мягкова (математика), В.М.Соколова (математика), А.С.Алимпиева (физкультура) г.м.

Олон жэлдэ хүдэлжэ байһан, ехэ дүй дүршэлтэй багшанар байһан, тэрэ тоодо Д.Д.Дондокова, М.З.Янгүтова, М.В.Тарнуева болон бусад.

Хургуулиимнай директор Цокто Номтоевич Номтоев, хүүлдэнь Социалис Ажалай Герой болоһон, ёһотойл дээдэ гарай ударидагша байгаал даа. Найхан гоё үгэнүүдые үлхэн, яаралгүй, түбшэн зохидоор хэлэжэ байхадань, хүнэй зүрхэ сэдхэлдэ орожо, хадуугдан байха. Ажалай ба дайнай баатар, үргэн сэдхэлтэй, гүнзэги бодолтой Ц.Н.Номтоевые бүхы түрэлхид, хурагшад, багшанар хүндэлэн ябадаг байгаа.

Саашадаа Улаан-Үдэ, Эрхүү хотонуудай хургуулинуудта хүдэлэгдөө. Эрдэмээ, дүй дүршэлөө дээшлүүлхын тула Челябинск, Москва хотонуудташье хурагдаа.

Дүшэ гаран жэлдэ дээдэ хургуулиин багшаар (ВСТИ, БГУ) хүдэлһэнэй үрэ дүнгөөр наяхан Россиин Федерациин шагналда хүртөөд, ажалайнгаа намтарые эрыюулэн харахадаа, тэрэнэймни эхин нуури болоһон Үльдэргын хургуулиие дулааханаар хананаб.

Тиихэдэ Үльдэргын хургуулиин түүхэ ба хүгжэлтэ тухайда ном, гээтэ соогуур бэшэгдэжэл байна. Түүхэ, хүгжэлтэ гээшэ олон зоной ажалай ашаар хэгдэжэ байдаг гээшэ. Түүхын хуудаһануудта алдуу гаргажа болохогүй, энэ харюусалгатай хэрэгийе тон ехэ эрилтэтэйгээр сахиха шухала.

Нютагай хургуулиин түүхэ тухайда 1991 ондо гараһан “Үлзы найхан Үльдэргэ” гэжэ ном соо (редакторын Ц.Х.Р.Дарибазарова) бэшэгдэнхэй, энээнһээ үндэлһэн 2011 ондо гараһан “Мүнгэн сэргэм Үльдэргэ” гэжэ ном соо энэ түүхые дурдахадаа, алдуу гаргаа. Саашадаа “Үльдэргын сэхээтэн” гэнэн Долсон Галсановагай статья соо (октябриин 18-най “Буряад үнэн”) энэл алдуунь дабтагдаа.

“Үлзы найхан Үльдэргэ” гэжэ номой 32-дохи нюурта, хоёрдохи абзацтань холоһоо ерэнэн багшанартай суг хүдэлһэн залуу багшанарые нэрлэхэдэ, тон зүб иигэжэ бэшэнхэй: П.С.Туговикова, Ц.Ц.Цыренжапова, К.Б.Цыбе-

Д.Д. Дондоков Россиин Федерациин үндэр шагнал абана

Үльдэргын хургуулиин коллектив ерэнэн залуу багшанартаа. 1956 он.

(Д.Д.Дондоков 1-дэхи зэргэдэ, баруун гарһаа хоёрдохи).

нова, Д.Д.Дондоков...

Харин “Мүнгэн сэргэм Үльдэргэ” гэжэ номой 225-дахи нюурай хүүлшын абзац соо энэл хэнэг алдуутайгаар оруулагданхай: П.С.Туговикова, Ц.Ц.Цыренжапова, К.Б.Цыбенова, Д.Д.Дондокова.

Манай нагасанарай уг гарбалын Үльдэргэ нютагнаа. Олон тоото Сагаантанай уг манай нагасатан болодог.

Минии эжы Галсанай Федорын үбгэн баабай Тайгын Дүүдэй гэдэг Үльдэргэнеэ Сагаанай Сэбжэд гэжэ басагые наһанай нүхэр болгожо абаһан түүхэтэй.

Найн нууһан, ехэ харюусалгата ажалые хоюулан хамһажа эрхимээр ябуулдаг байһан гээд манай эжы, аша басаганинь хэлэдэг хэн.

Дүүдэйтэн Шэбээтын үртөө (мүнөөнэйхээр хэлэбэл, почто болоно) олон жэлдэ бариһан ха. 15 паар моритой, зүүлжэ Тайлууд (Поперечное), баруулжаа Анаа үртөө хүрэтэр моридой түргэн гүйдэл соо

ябажа, гүрэн түрын хэрэг бүтээдэг байһан. Тэрэ үедэ машина байгаагүй.

Үльдэргынгөө Ямпил гулбаае шэрэдэг байһанаа хөөрэдэг хэн ха. Хоюулан нэгэ нютагай, наһаараашье тухай тула харгыдаа гулбаагай “түргэн яба” – гэжэ зонхилхоёо ханахадань, мүнөөгөө үгтэнгүй, шангаханаар харюу хэлээд ябадаг хэм гээд, хүхин зугаалдаг байһыень манай хүгшэн эжы хөөрэгшэ бэлэй. Үльдэргэ нютагай түүхэнь тон баян. Саашадаа ажал хүдэлмэриее, эрдэм бэлигээ, урданайнгаа буряадай найхан ёһо гуримые амжалтатай хүгжөөжэ ябахань болтогой!

Дамба ДОНДОВ, Россиин Федерациин дээдэ хургуулиин габьяата хүдэлмэрилэгшэ, 1955-1956 онуудта Үльдэргын хургуулиин математикын ба физикын багша.

Ц.Н.Номтоев (баруун гарһаа хоёрдохи) республикын хүтэлбэрилэгшэдэй дунда. 1982 он.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'РАСКОПКИ НА СУДЬБОНОСНОЙ ГОРЕ', 'АРИГ УС', 'ЭКСПРЕСС', 'УТРЕННЕЕ ШОУ 'ТЭЦ-3'', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ', 'ТИВИКОМ', 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ', 'СТС «БАЙКАЛ»', 'ОХОТНИКИ ЗА МОНСТРАМИ', 'БЭБИ ЛУНИ ТЮНЗ-1', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЗАКРЫТАЯ ШКОЛА. РАЗВЯЗКА', 'КУХНЯ', 'ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!', 'КВН НА 'БИС'', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НИДОМ ЗАКОШАНСКИМ', 'БРАТ ЗА БРАТА-2', 'ДИКИЙ МИР', 'СЕЙЧАС', etc.

Четверг, 15

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', 'МОДНЫЙ ПРИГОВОР', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТИВИКОМ', 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', 'АФИША', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ЖИЗНЬ КЛИМА САМГИНА', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'УТРЕННЕЕ ШОУ 'ТЭЦ-3'', 'НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ'

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТИВИКОМ', 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', 'АФИША', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', 'АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'М/Ф 'ЗОЛОТАЯ ТЕЩА'', 'САМ Я, ВЯТСКИЙ УРОЖЕНЕЦ'', 'ЗАЧАРОВАННЫЕ', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', 'АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ', etc.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕЙЧАС', 'РИМСКАЯ ИМПЕРИЯ', 'УТРО НА 5', 'МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ', etc.

Пятница, 16

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', 'МОДНЫЙ ПРИГОВОР', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТИВИКОМ', 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', 'АФИША', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ЖИЗНЬ КЛИМА САМГИНА', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'УТРЕННЕЕ ШОУ 'ТЭЦ-3'', 'НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', 'АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СТРОГО НА ЮГ', 'АТЛАНТИДА', 'АДЪЮТАНТ ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ', 'АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ГАЛИЛЕО', 'УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ', 'НА СТАРТ! ВНИМАНИЕ! МАРТ!', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ЖЕНСКИЙ ВЗГЛЯД', 'ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ', etc.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕЙЧАС', 'МОМЕНТ ИСТИНЫ', 'УТРО НА 5', 'МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ', etc.

Суббота, 17

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV schedule for the first channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Новости', 'Забитая мелодия для Флейты', 'Играй, гармонь любимая!'.

«РОССИЯ»

Table with TV schedule for the 'Россия' channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Х/ф "Алмазы для Марии"', 'Сельское утро'.

Table with TV schedule for the first channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Актуальное интервью', 'Родом из деревни'.

КУЛЬТУРА

Table with TV schedule for the 'Культура' channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Евро Ньюс', 'Библийский сюжет'.

АРИГ УС

Table with TV schedule for the 'Ариг Ус' channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Х/ф "Архимеды"', 'Восточный экспресс'.

Table with TV schedule for the first channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Мунгэн сэргэ', 'Школа ремонта'.

ТИВИКОМ

Table with TV schedule for the 'Тивиком' channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Середина земли', 'Зурхай'.

Table with TV schedule for the first channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Х/ф "Вилла Раздора"', 'Солнечного затмения'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV schedule for the 'СТС Байкал' channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'М/ф "Монсуно"', 'М/ф "Волшебные попписки"'.

НТВ

Table with TV schedule for the 'НТВ' channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Сейчас', 'История из будущего'.

Table with TV schedule for the first channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'Х/ф "Два голоса"', 'Смолт'.

5 КАНАЛ

Table with TV schedule for the '5 Канал' channel on Saturday, 17. Columns include time slots and program titles like 'М/ф "Сейчас"', '19.30 "Сейчас"'.

Воскресенье, 18

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV schedule for the first channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'Новости', 'Забитая мелодия для Флейты'.

«РОССИЯ»

Table with TV schedule for the 'Россия' channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'Х/ф "Бабы царство"', 'Вся Россия'.

КУЛЬТУРА

Table with TV schedule for the 'Культура' channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'Евро Ньюс', 'Обыкновенный концерт'.

Table with TV schedule for the first channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'М/ф "Приключения пингвинен-калоло"', 'Секреты пойменных лесов'.

АРИГ УС

Table with TV schedule for the 'Ариг Ус' channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'Х/ф "Бравые парни"', 'Сто вопросов к взрослому'.

ТИВИКОМ

Table with TV schedule for the 'Тивиком' channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'Зурхай', 'Радар-спорт'.

Table with TV schedule for the first channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'Детская площадка', 'Топ-модель по-русски-4'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV schedule for the 'СТС Байкал' channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'М/ф "Василиса Прекрасная"', 'В лесной чаще'.

НТВ

Table with TV schedule for the 'НТВ' channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'М/ф мультфильм "О+", 'Т/с "Супруги"'.

Table with TV schedule for the first channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like 'Сейчас', 'История из будущего'.

ДАШИ-РАБДАН ОДБОЕВИЧ БАТОЖАБАЙДА ХЭЛЭХЭ ҮГЭ

Хэлыт даа намда, хэнтнай зугаа дэлгэхэб, һонор сээжэтэй, алдар суута Батожабай тухай?! Ага дайдын алыган дээрэ мүндалһэн алтан заяата, домогоор халяа ахамнай, ухай! Буурал сагаан Буряад орондоо магтаалтай, булжамуур дуушан Наһан соогоо жэргээ, буянта эхэ, эсэгынгээ үндэр найдалые бүрижэ шадаал алтан үлыгэр, бэшгээрээ. Зуун жэлнүүдые нэтэ харбаһан ухаан, Зүүн зүгэй бурхад залаа хаяа, 60 наһанайнгаа жаргалта хүтэл дабаанда Зоной хайраар, мүнхын зулаар бадараал даа. Буряад хэлэ, бэшгээ магтан хайхашаан ябадаг сууда гараһан хуурша-дуушан бэлэйл даа, гүн ухаанайнь гүнзэгыһөө бурьялһан гэгээн мурнүүд урсан гарадаг һэмнай даа. Хүндэтэйшье, хайратайшье ахынгаа хүшөө бурисхэжэ, хүн зомнай байнал ха юм даа үшөө, хүндэ ямбадань хүртэһэн тоонто Догой, Могойтыень хэтын хэтэдэ бурхан абараг лэ, үршөөг. Хүнэй үри дэлхэйдэ амида бурхан, хэды хүсэтэй ябаһан бэ уран зохёолшо, "Дархан" хүхэ тэнгэрийн майхан доро мүнхэрөө, хүн түрэлтэнэй "алтан үлыгэртэ" үлөө. Матвей ЧОЙБОНОВ.

Амаршалга

ДАБХАР ҺАЙХАН ОЙН БАЯР

Эрхим хүндэтэ манай аха, абга, нагаса, убгэн аба Владимир Ойдопович Андыков 70 наһанайнгаа ойн баяр, мүн хүндэтэ Нина Будаевна нүхэртэйгөө айл бүлэ болоһоор 45 жэлэй дабхар ой тэмдэглэнэ. Наһан соогоо ажалай жолоо бахим барижа, айл аймагтаа, түрэл Түнхэнэйнгөө хойморто – Таһархайда, Аршаанда, томоотой хайхан зангаараа, һайн ажал хэрэгээрээ нэрэтэй солотой ябадаг юм. Нина Будаевнтайгаа алтан үринэрөө гарынь ганзагада, хүлынь дүрөөдэ хүргэжэ, ашанар, зээнэрэй амта абажа, амгалан хайхан ажаһуунал даа. Хүндэтэ Владимир Ойдопович, Нина Будаевна! 45 жэл соо сугтаа, нэгэ хүн шэнгээр нэгэ һанал бодолтой, бэе бээе хүндэлжэ һууһан таанадтаа ута наһа, удаан жаргал хүсэнэбди! Олон олон жэлнүүдтэ элүүр энхэ, сэсэн үгэтэй, сээжэ тэнкуун, сэнгүү, дорюун, аша зээнэрэй дүхэриг соо ан-бун ажаһуухатнай болтогой! Андыковтан, Мансоруновтан, Сэпэлма, Зоригто Баторовууд, Эрдэни Сагалуев, Маланхановтан, Яптуевтан.

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», вступающему в силу с 1 сентября 2012 года, будут присутствовать знаки о возрастных ограничениях:

Table with age restrictions: 0+ - от 0 до 6 лет, 6+ - от 6 до 12 лет, 12+ - от 12 до 16 лет, 16+ - от 16 до 18 лет, 18+ - старше 18 лет.

5 КАНАЛ

Table with TV schedule for the '5 Канал' channel on Sunday, 18. Columns include time slots and program titles like '07.05, 07.30 Д/с "Оружие второй мировой"', '08.00, 05.55 Д/ф "Эти умные создания"'.

Уншагшын һанамжа

ЭНХЭ ОКТАБРИИН МҮНХЭ ГЭРЭЛ

ҮНГЭРЭГШЭ зуун жэлэй арбан долоодохи ондо юртэмсэ түбиие доһолгоһон Октябриин Агуухэ хубисхалы мүнөө болоходо – Арадай нэгдэлгын үдэр гэнэн нэрэ зүүлгээд, улад түмэнэй жагсаал зэргэ замхаба гэлэй. Энэ удаа адмирал Путин абарга ехэ онгосын жолоодо хуугаад, Росси гүрэниие шэнэ дэбжэлтэнүүд тээшэ шэглүүлхээ эрмэлзэнэ ха юм. Зохёохы хэрэгүүдэй үйлэ заяан ямараар эрьехэб – саг харуулна бээ!

Хорин нэгэдэхи зуун жэлэй эхин богоһо алхажа ороод байхадаа, Октябриимнай айхабтар ехэ аша үрэтэй хубилалта хубисхал уладай ухаан сэдхэлдэ үнэн сэбэр мэдэрэл, үндэр эдэбхи эрмэлзэл үүсхэһыень гайхажа ханагшагүйб. Саашань гэхэдэ, гарахая байһан Гал могой жэлдэ гэнтэ “гэгээршэхээ” байна үгыл хабди. Хэды орёогоор, зүрилдөөтэйгөөршые наа, хүн түрэлтэн бүхы дээрээ урагшаа, демократи тээшэ хэлбэришэггүйгөөр шэглэн дабшана. Хэдын оройд байһан хандагайе “харагшад” уран гоё үгөөрөө хүн зониие хэлбэлзүүлэн, дээдын засаг зургаанда шурган ороходоо, яһан шадмарнууд гээшэб?! Бэлэн дээгүүр бүмбэрэлдэгшэд томо, хүсэтэ социалис ажахы гээшэ зониие зарадаг, дарадаг байгаа гэхысэ гуниглалдадаг нэн. Хэрбээ би эрхэ хуулитай наа, иимэрхүү наахарнуудай хүзүүндэ ама бардам, ала салдан гэнэн нэтэр ооһорлон зүүлгэжэрхихэ нэм.

Шэнэ хүсэл нэдэлгэнүүдэй бүрилдэжэ эхилһэниие саг соонь обёорхо шухала. Гол жолоогоо алдахая һанахадаа, ямаршые үрэ туһагүй, ялайха нэдэбгүй зар тунхаг зохёһон прорабууд зониие яһала үймүүлээ, худхуулаа даа. Зоний тэсэбэри ехэ... Теэд хэды болотор?

Бултанһаа булюу ехэ – хоёр миллиард шахуу хүн зонтой хитадууд, харагты, гүрэн түрээ ямар һайнаар зонхилно, холын хараатайгаар хүтэлбэрилнэ гээшэб?! Агуухэ экономист, философ Маркс мэтэ гүн сэсэн ухаатайшуулай анхан найруулһан эдэй хүгжэлтын хуули ёһонуудые нарыар шудалжа, хараалһанаа бодото дээрэнэ “борлуулжа” шадана бшуу. Хэлһэнээ хэдэн үгөөр баталһуу. Хитад гүрэн сэрэгэйнгээ хэрэгсэлэй талаар дэлжэйн бусад гүрэнүүдһээ дүшэ дахин булюу хүсэтэй болонхой. Хэн мэдэбэ, хэдэн жэлэй үнгэрхэдэ, “шара шарайтан” экономика талаараа хамаг гүрэнүүдые хойноо хаяжа магадгүйл.

Бэрхэнүүд байналта, шара шарайтан.
Бээлүүлбэт реформоо, шуумар хабатан.
Бии шадалаа элсүүлэн зада эршэлээд,
Бидэшые туршабалди, угзарад гэлдээд...

Һананагта, ерээд онуудта хэды ехэ хүлгөөн, буһалгаан болодог нэм бэ? Эдээ хоолой магазинай таһагууд хоһон... “Ельцин өөрынгөө тархи рельс дээрэ табяагүй, харин арад олониие таһа мэхэлбэ”, - гэжэ хохидогшодой ганиралдажа байхань мүнөөшые шэхэндэмни соностоходол гэдэг.

Шанга эрилтэ гуримтай, элдин тэнюун совет үедэ даншые баян, ехэшые үгытэй ажаһуугаагүйбди. ... Мүнөөшые хамаг юмэн хүсэд гэхээр бээшэ. Алыгаа тоһодохо ажал хүдэлмэри шоморхон олохогүйш. Дээдэ эрдэм мэргэжэл олоһон, улаан диплом үбэртэлһэн огсом солгёон залуушуул өөхэтэй зүһэмдэ һанаархажа, олзо бэдэржэ, Хитад, Солонгос руу жороолон зорино бээшэ аал? Мүнгэн гээшэ ямаршые үе сагуудта эдлэлгын эзэн хаан байһан гээшэ.

...Түжэгэр хүсэтэ социалис гүрэн, нюдэ сабшаха зуура гэхээр һандаран һалашаха юм гэжэ тиэхэдэ алтан тархита амитанай ой ухаанда ороогүйл даа. Гажа буруу ябадалай хойшолон, галабай эрьесе иимэл ха юм! Имаггал Октябриин хубисхалай, Ульянов-Ленинэй, Зүблэлтэ засагай туйлай ехэ үргэмжэ туһаар үндыжэ, эрдэм номтой, эрхэтэн нэрэтэй болоһоноо бү мартайл! Сагай гүйдэл түргэн. Болгоомжотойхон ябаха шухала. Газар тэнгэри галабай эрьетэр нээржэшые байг, ямаршые үе сагта жэнхэни журамаа сахиха – сагаймнай эрилтэ иимэ! Юрэдөө, боложол байдаг үйлэ үзэгдэлнүүд өөрын хэлбэри ушартай, өөрын хүгжэмшэ утаһатай, өөрын хэлбэришэггүй номнол табисууртай юм бээ. Гансал материализмда этигэнэн зандаабди. Энэмнай, минии ойлгоходо, нарин бодомжо. “Ажабайдалай эгээн ехэ зорилго хадаа оршон тойронхи байдалдаа һайниие үүсхэлгэ гээшэ”, - гэжэ нэрэтэ нэгэ эрдэмтын хэлэһые һануулха шухала!

“Гэдэргээ гэхэхэ бээшэ, урагшаа жүдхэхэ, эрмэлзэхэ гээшэ өөрын удха номнолтой юм. Тиимэһээ үшөө нэгэ зайе дабабди гэжэ үдэр бүри бидэ бодохо, сэдхэхэ ёһотойбди”, - гэжэ гүн ухаанай ном судар шудалһан ехэ багшанар айладхадаг байна. Арад зонийнгоо арюун заншал, гүн холын зам, агуу сэсэн гуримые огто мартажа болохогүй ха юм. Элдэб үе сагай уран зохёолшод публицистикийн гол “һудаһа барижа”, уран гоё эргэсүүлгэнүүдые оруулжа байгаад, зоний мэдэрэлдэ шэнэ түлхисэ үгэнэн

байдаг... Хаанаһаа эхитэйб талаан бэлигэһың үндэр заяан, ажалша сэдхэлэһың шадабари, хүсэн, гүн бодолоһың хурса, тодо үгэнүүд?

Публицистикэ гээшэ доторой гүн бодол түрүүлһэн патриотизмын гол эшэ үндэһэн мүн гэе. Н.Галдановай “уран шэдиие” “Дүрбэн балта” гэнэн ном сооһоо жэшээ болгон зорюута харуулхамни. Анхарагты, нүхэд! “О-о-о! Хүшэр һэн даа, юу хэлэхэб, тэнсэжэ, туйлажа гараһан тэрэ дошхон, һүрээтэ жэлнүүдтнай! Ямар ехэ инаг дурлал, хүсэл, ямар үндэр ойлгосо, ямар гүнзэгы нигүүлэсхы сэдхэл хүн бүхэндэ би байгааб!” Николай Батомункуевич үгэдөө ехэ нарин, хоёр хэлэн дээрэ тордиһогүй бэшэдэг хүн! Тэрэ табан номой автор юм. Иимэл хурдан хурса хүбүүд, басагад Буряадай Уран зохёолшодой холбооной гэшүүнээр абтажал байдаг.

***

Ум сайн амгалан болтогой! – гэжэ зальбаржал ябаха саг болоод байнал даа. Ондоо бодол байхагүй. Совет хүнүүдэй хара хүлһөөрөө туйлажа эблүүлһэн хамаг гол баялыгы /завод, фабрика, шахта, нефть/ һүбэлгэн банкирнууд хам шүүрээжэ, ойрохон зуура тэнэ баяжажа шадал даа. Иимэл даа, үмсэлэлгэ гэдэгэй үнэһэн хүхэ шарай, зэрлиг эзбүүн аашань! Үргэн дэлисетэ үргэмжэ, харгалзалга доро далан жэлдэ амар тэнюун һууһан арад зон, илангаяа тулгагүй тулюур амитад мүнөө болоходо, “хахархай тэбшын” хажууда гар хоһон үлэшэбэ хаям.

***
Уладай байдалы гэгээрүүлһэн Улаанхан хуулиин сайханиинь бэ, - гэжэ пионер ябаханаа эхилээд, улас түрын найр дээрэ гү, үгышые наа, үдэһын түүдэгэй дэргэдэ үрдилдэжэ байгаад хоолойн хухалга гаргагша бэлэйбди. һайхан сагай һалхин дахин эрьежэ ерэхэгүй. Бурьялма ажалай охин соогуур олон үндэһэ яһатанай хани нүхэсэл улам бүхөөр шэрээгдэһэн, шэнэ ёһо заншалнууд бүрилдэһэн, хүнүүд хамтын һанаа сэдхэлээр хүмүүжүүлэгдээ бшуу. Тиимэһээ ажалша зоной сэбэр сэдхэл, арюун эрмэлзэл, нугаршагүй хатуу нугарша шүрбэһениинь шэрүүн шалгалтануудай үедэ элирнэ бээшэ һэн гү?

Агуу Октябрь, анхара намай! Ши, түүхын зузаан данса соо хэтэдэ мүнхэрбэ һэн гэлэйш, теэд... шам тухай хэды олон домог, түүхэ, уран шүлэг, уянгата найруулганууд бэшэгдээ гээшэб. Зүгөөр социалис байгуулалтын оршон мандажа байха үедэ манай арадай гаталһан гайхамшагта үйлэ хэрэгүүд, адар томо алхамууд бүмбэрсэг түбидэ мэдээжэл... Хүн түрэлтэнэй түүхэ домог соо, туужа үльгэр соо олонийтын иимэ халуун этигэл эрмэлзэл, иимэ үнэн сэхэ үзэл суртал, иимэ үргэн дэлисетэй үдэ жэгүүр гэжэ байгаагүй! Галаб үедэ һүнэхэгүй габшагай табан жэлнүүд тухай, үхэлгүй мүнхэ баатаршалгыень шүлэгэй мурнуудтэ хабсарган оруулбаб:

**Хатуу балтаар дабтаһан,
Хадур бүхөөр адхаһан,
Зайдан Днепр ургалһан,
Зайн галаар яларһан,
Соходоо улаан одотой
Совет табан жэлнүүд!**

Энэ удаа толгой эрьемэ тоо, баримта дурдабагүйб. Модон анзаһанһаа мүнөөнэй булад хүлэг хүрэтэр, тулгын галһаа мүнөөнэй зайн гэрэл хүрэтэр, урсахан гэрһээ мүнөөнэй шулуун ордон хүрэтэр – далан гурбан жэл соо дэгэд ехэ алхам хэгдэһыень хэн мартахаб.

... Агуухэ Октябрһаа эхией абаһан илалта түгэс зам дээрээ шэнэ шэнэ туйлалтануудаар ажабайдалаа шэмэглэн угтаха зуураа, газар дэлхэй дээрэ анха түрүүн сүлөөтэ общество байгуулжа шаданан зохёон байгуулхы арад түмэн өөрынгөө бүхы ябуулануудай айхабтар, гүнзэгы интернациональна удха шанартай байһые үнэнхэ зүрхөөрөө мэдэрнэ.

ҮЛӨӨДЭР маниие юун хүлээнэб? Дээдын шэрээдэ һууһан ноёд-һайдай гоё-гоёор тулхабаалаашые һаань, гэнтэ мэдэн гэхэдэшни, гэр байрануудай, халуун хүйтэн уһанай үнэ сэн олиггүйгөөр үүргэдэжэл байдаг. Гүрэнэй Дүүмын депутатууд гүндүүхэнээр бабаралдахаяа болижо, зондо туһатай зарлиг, шийдхэбэри, тогтоолнуудые хэзээ гаргажа, хуулиа хүсэндэһые оруулха гээшэб? “Дэлгүүрһээ арсажа огто болохогүй, энэмнай – эндүүтэй ябадал. Бэе бээе халажа, эбтэй эетэйгээр ажаллаха – иимэл тэнсүүри харилсаа тогтоожо шадна наа, үйлэдбэришые хүгжэхэ аргатай, хүнүүдые хамгаалагдаха жэшээтэй”, - гэнэн үшөө нэгэ эрдэмтын һанамжа нэмэбэб. Эб нэгэтэн хэтэдэ иладаг гээд дэмы хэлгэдээгүй хаям даа...

Залин буудалта аадар замби түбээр нэернэ гү, уһа мурэнүүд үерлэжэ, эрьеһээ халина гү, алишые үе сагуудта, арад үндэһэтэдэй байгаа сагта. Энхэ Октябриин мүнхэ гэрэл эгүүридэ залирхагүй!

Ум маани бад мээ хүм!

**Чимит-Цырен САНЖИЕВ,
журналист, поэт.**

2012 он – Россиин Түүхын жэл

БАЙГАЛ-ХУДАРИИН БУРЯАДУУДАЙ ТҮҮХЭНЭЭ

Байгал-Худариин буряадууд Верхотенск уезднээ 1822 ондо таһаржа, өөрын Степной дүүмэ нээхэ зүбшөөл абаһан юм. Ушар шалтагаанинь гэхэдэ, намар болон хабарай сагта урда зүгһөө хойшоо гарахань ехэ бэрхэтэй байһан юм. Степной дүүмын тайшаа болохо хүниие буряадууд дунда бэдэржэ, Дамба Бухаровые томилһон байдаг. Энэ хүн 9 жэлдэ тайшаа байгаа. Тэрэнэй һүүлээр Хамаган гэжэ нэрэтэй хүбүүниинь тайшаа болоһон юм. Нютаг зонингоо дунда энэ хүн ехэ хүндэтэй, ехэ эрдэмтэйше байгаа.

1827 ондо Хамаган Заяхан гэжэ хүбүүтэй болоо. Ехэ хүбэлгэн ухаатай, эрдэм номдо бэлигтэй хүбүүн түрэнэн байна. 1849 ондо Заяхан Хамаганов Худариин Степной дүүмын тайшаагаар һунгагдаа. Тэрэнэй тайшаа болоходо, эндэхи буряадуудай байдал һайжараа. Ороһото ургамалнуудые ехээр таридаг болоо. Баян ургаса хуряжа абадаг болоһон буряадууд нүүжэ ябахаяа болижо, нэгэ газартаа түбхинэн ажаһуудаг болоһон байна. Заяхан Хамагановай аша габьяань Зүүн Сибириин губернатор тэмдэглэжэ, медаллар, мүнгэн хутагаар, торгон дэгэлээр шагнаһан байдаг. 1850 ондо З.Хамагановай үүсхэлээр Худариин Степной дүүмын буряадууд суглаа үнгэргэжэ, нютаг дээрэнэ приходской училищи нээхэ тухай ябуулга хэжэ эхилээ. 1851 ондо Забайкалийн губерниин управлени Корсаково нютагта училищи нээхэ зүбшөөл үгөө. Гэхэтэй хамта эндэхи буряадууд һургуули тэдхэхэ гаргашыень өөһэдөө дааж абаха ёһотой байгаа. 1853 ондо тайшаа З.Хамаганов губерниин ноёдые һургуули тэдхэхэ мүнгэ зөөри үгыт гэжэ гуйһан байна, гэбэшье харюу абаагүй. Тиймэнэеэ нютагай ажаһуугшад энэ училищи бүрин зандань үлөөхын тула һүүлшынгээ зөөрээр хубаалдадаг байгаа.

1862 оной түрүүшын үдэр эндэхи буряад нютагууд гэхэ гү, али Сэлэнгэ мурэнэй зүүн хойто хубида оршодог тосхонууд ехэ хохидолдо ороһон юм. 1862 ондо газар хүдэлжэ, эдэ нютагуудта ажаһуудаг хүнүүдтэ 154 мянган түхэригэй гарза хохидол ушаруулаа, 3333 хүн гэр байрагүй, зөөригүй үлэнэн юм. Хүнүүдэй гэр байранууд, малай дал, хорёонууд мүйлхэн доро ороһон юм. Хожомын заримыень Корсаково нютаг асаржа табиһан байдаг. Тэрэ тоодо хүмэ болон тайшаагай гэр нэрлэгдэнэн нютагта асарагдажа табигдаһан байгаа.

Үнэн алдартын шажанай архиерей Байгал-Худариин буряадуудта хэрээнэ зүүлгэхэ ёһолол үнгэргэхэ гэжэ шидээ. Христиан шажанда орохоһоонь арсаһанһаа боло-

Заяхан Хамаганов

Иван Заяханович Хамаганов

Кабанский аймагай нютагууд

жо, газар хүдэлөө гэжэ тэрэ тоолоо. Эндэхи буряадууд бэлээр үгэдэнэ орожо үгөөгүй. Тийхэдэнэ архиерей тайшаа Заяхан Хамаганов тушаа гомдол барижа, Эрхүүгэй губернаторта ороһон байна. 1864 оной апрелин 17-до тэрэ Заяхан тайшаае тушаалһаань буулгаа. Буряадуудай дунда үнэн алдартын шажание дэлгэрүүлхые оролдоогүй гэжэ тоолоһон байна. Аргагүй талаан бэлигтэй, хурса хурдан ухаатай байһан энэ хүн үнишье болонгүй һөөргөө энэ тушаалаа эзэлээ.

1891 ондо Байгалай үмэнэхи нютагуудаар ябаһан хаанай уг залгаа Николай Александрович Худариин Степной дүүмэдэ хүрэнэн байгаа. Посольско болон Худариин волостьнуудай түлөөлэгшэд тэрэниие угталсаа. Тэрэ үедэ тайшаа бэшэ болоод байһан З. Хамаганов "Шармайн ажаллаһанай түлөө" ("За усердие") медаллар шагнагдаа.

Заяхан Хамаганов гэр бүлэтэй, гурбан хүбүүтэй байгаа: Иван, Илья, Василий. Хүбүүдын ехэ эрдэмтэй байгаа. Иван Илья хоер элдэб жэлнүүдтэ Худариин Степной дүүмын тайшаа байһан юм.

Заяхан Хамаганов Худариин Степной дүүмын тайшаагаар 30 жэлдэ байгаа. Арад зондоо ехэ хүндэтэй, ухаа-

тай, эрдэм болбосоролтой энэ хүн олон шагналнуудаар шагнагдаһан юм.

Иван Заяханович Хамаганов 1855 ондо Худариин Степной дүүмын Сагаан һурунда Заяхан Хамаганов тайшаагай бүлэдэ түрэнэн байна. һуруинайгаа эхин приходской училищи "таба" гэнэн сэгнэлтэнүүдтэйгээр дүүргээ. Тэрэнэй һүүлээр Яруунын аймагта телеграфистаар хүдэлөө. Польшоһоо сүлэгдэжэ ерэнэн хүндэ Иван Заяханов губерниин гимназиин программаар ном һудар заалгаа. Гэбэшье Эрхүүгэй семинарида һурахыень И. Хамагановые эльгээгээ. Тэндэ буряад арадай этнографи болон аман зохеол ехэ ханалгатайгаар шудалаа. 1880-1881 онуудта Географическа бүлгэмэй даабаряар Алайр, Боохон, Ольхон болон бусад нютагуудаар ябажа, аман зохеол суглуулаа. Нютагай эрдэмтэй, бөө хүнүүдые тэрэ бултыень танидаг байһан юм. Буряадууд тухай статьянуудые тэрэ бэшээ. Этнографийн талаар Эрхүүгэй областной музейн архивта эдэ материалнуудын оруулагданхай. "Бөө мүргэл" тухай гар бэшгүүдын Санкт-Петербургийн Эрдэмэй академийн Зүүн зүгые шэнжэлдэг институттай таһагта хадага-

лагданхай.

1882 ондо И. З. Хамаганов Ород географическа бүлгэмэй Зүүн Сибириин таһагай үнэн бодото гэшүүн болоо. 1883 ондо Худари нютагта ехэ суглаан эмхидхэгдээ. Степной дүүмын бүхы нэрэ солотой, эрдэмтэй хүнүүд уригдаһан байгаа. Энэ суглаанда И.З. Хамаганов басаганай энжэ тухай ехэ элидхэл хээ. Бэлэн олзо олохо гэшэ хэрэггүй зүйл гэжэ тоо, баримтануудта үндэлэн тэрэ мэдээсээ. Юуб гэхэдэ, басаганай энжэ 100 түхэригтэ, 5-6 толгой үхэртэ хүрэдэг байгаа ха юм. Энжэ үгэхэ аргагүй залуу хүбүүд һамга абаха гэнэн басагантаяа нюдарган баяшуулай барлаг болодог байгаа. И. З. Хамаганов худари буряадуудай зүгһөө хаанта засагай сенатта бэшэг бэшээ. Тэрээн соогоо басаганай энжэ үгэлгые хуулийн ёһоор болуулха гуйлтатайгаар хандаа. Тийхэдэнэ сенатай гэшүүд хадаа олон арадуудай тогтоһон ёһо гуримуудта харша, тиймэнэ хуулийн ёһоор иимэ шиидхэбэри абтаха ёһогүй гэжэ мэдүүлээ.

1884 ондо И. Хамаганов Эрхүүгэй музейдэ буряадуудай һуудал-байдал болон ажыхы тухай выставкэ нээгээ. Абзай угтай бөө Харлу Модоговые энэ выставкэдэ урижа асараа. Тэрэ өөрынгөө шадбары харуулан байна.

И.Хамаганов этнографийн талаар үнэтэй сэнтэй экспонадуудые музейдэ асараа. Тэрэ Худариин Степной дүүмын тайшаагаар һунгагдаһан байна. И. Хамаганов тайшаагай тушаалда үни байгаагүй. 1881 онһоо 1884 он болотор тайшаа байгаа. Эрхүүгэй губерниин буряадуудай аман зохеол болон этнографийн талаар эрдэмэй ехэ хүдэлмэри үнгэргөө. Гэбэшье тайшааһаа болиһон гол шалтагаанинь гэхэдэ, хэрээнэ зүүхэ идхалгада орожо үгөөгүй ха юм. Намгатай, гурбан хүбүүн, гурбан басагатай байгаа. Нэрлэбэл, Александр, Хусай, Цынден, Анна, Марья, Цэбхүү, Буган.

СУУТАЙ УГАЙ УРИНЭР

Заяхан Хамагановай ури һадаһад олон. Үнэр болоһон энэ угай хүнүүд арадай ажыхын бүхы һалбаринуудта хүдэлжэ, орон нютагаа суурхуулжа ябадаг.

Иван Заяханович Хамагановай аша Цынденэй хүбүүн, Заяханов (Хамаганов) тайшаагай гуша болохо Гавриил Цынденевич Заяханов 1926 оной майн 3-да БМАССР-эй Байгал-Худариин аймагай Корсаково нютагта түрэнэн юм. Корсаковай долоон жэлэй һургуули дүүргээд, 1943 ондо сэрэгэй албанда татагдаа. Верховно Главнокомандованиин Москва-Хабаровск гэнэн агаарай холбоо тэрэнэй часть хангадаг байгаа. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай үедэ Забайкалийн фронтын бүридэлдэ япон сэргшэдтэй дайлагдаа. 1950 оной май нара болотор тэрэ сэрэгэй албанда ябаа. Дай-

шалхы медальнуудаар шагнагдаһанхай. Албанһаа табигдаад, Г.Ц. Заяханов Хяагтын газар эсхэмжэлгын техникумдэ һураа. 1954 онһоо хойшо Буряадай АССР-эй хүдөө ажыхын управленидэ ахалагша инженер-газар эсхэмжэлэгшээр хүдэлөө. 1983 ондо Гавриил Цынденевич Заяханов наһанһаа нүгшэнэн байна.

Тийхэдэ Савелий Цынденевич Заяханов 1921 ондо түрөө. Тэрэнэй эсэгэ, Цынден Иванович Байгал далайда гарадаг загаһашадай артелиин бригадираар хүдэлдэг байһан, харин эхэнэ Мария Хулбаевна гэр тойронхи хүдэлмэри дүүргээд байдаг байгаа.

Энэ гэр бүлэ 5 хүбүүтэй байһан. Тэдэнэ булта Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда хабаадаһан юм. Тэдэнэй нэгэниинь болохо Урбан багшанарай институттай биологийн факультет дүүргэмсээрээ, дайнда мордохон байдаг. Тэрэ Кенигсберг хото шадархи дайн байлдаанда хабаадажа, ами наһаяа алдаа. Хүбүүдэйн эгэл ехэ болохо Андрей Москва шадархи байлдаануудта хүндөөр шархатажа, 1943 ондо табигдажа ерэнэн байгаа. Республикаын финансын министрствэдэ ахалагша ре-визороор хүдэлөө.

Дунда хүбүүниинь Антон гэжэ нэрэтэй байгаа. Баһал дайнда хабаадажа, Берлин хүрэтэр ошоһон байха. Зүүн зүгтэ болоһон дайн сэргэтэше тэрэ хабаадаа. Улан Одоной орденээр, "Сталинградые хамгаалһанай түлөө" болон бусад олон медальнуудаар шагнагдаһан байна. Дайнай һүүлдэ Антон түрэл колхоздоо хүдэлөө, наһанайнгаа хани нүхэртэй хамта 7 үхибүүдые хүмүүжүүлжэ, ажабайдалай үргэн замда гаргаһан юм. Тэрэ наһанайнгаа амаралтада гаража үрдингүй, дайнай үедэ абаһан шархануудһаа боложо, наһа дүүрэнэн байна.

Дүрбэдэхи хүбүүниинь болохо Савын багшанарай институтта һурахаяа ороод байтарнь, сэрэгэй уялгата албанда 1939 ондо татаһан юм. Амурска областиин Серышево станцида албаяа дүүргэнэн юм. Тэрэ япон сэргшэдтэй зүүн зүгтэ болоһон дайнда хабаадажа, олон һуурин тосхонуудые сүлөөлэлсэһэн байна.

Дайнай һүүлдэ тэрэ Д.Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай институттай түүхын факультет дүүргээд, 1950 ондо Ахын аймаг эльгээгдээ. Эндэхи һургуулийн директорээр 1953 он болотор тэрэ хүдэлөө. Жэл үнгэрэн хойно аймагай эрдэм һуралсалай таһагые даагшаар хүдэлөө. Тэрэнэй удаа Түнхэнэй аймагта энэл тушаалда хүдэлөө. Элдэб һургуулинуудай директорээр нэрлэгдгүшэ аймагта хүдэлэнэн хүн байна.

Эльвира ДАМБАЕВА хэблэдэ бэлдэбэ.

"Сыны и дочери земли Кабанской" гэжэ номой материалууд хэрэглэгдээ.

